1813

BEVRIJDING OF RESTAURATIE?

DE NIEUWE STEM

18e jaargang nr. 12
december 1963

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

„DE NIEUWE STEM"
maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof. Met medewerking van de twee eerstgenoemde oprichters.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - Prof. Dr. B. Delfgaauw - Prof. Dr. B. Landheer - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Drs. Th. van Tijn - Drs. P. Valkenburgh.

Uitgave (in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid): Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten. Telefoon 05120-2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen: *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
Losse nummers *f* 2,–, resp. Bfr. 30.

De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten, aan wie tevens alle correspondentie over administratieve aangelegenheden gericht moet worden.

Correspondentie over de inhoud:
Men wordt verzocht kopij, correspondentie met de redactie en recensie-exemplaren niet te zenden aan de uitgever of de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, Schalk Burgerstraat 32 ^{3}, Amsterdam-O. Inzendingen worden in behandeling genomen wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

L.S.,

In 1964 begint De Nieuwe Stem haar negentiende jaargang. De redactie hoopt erin te slagen dit tijdschrift voort te zetten in de geest van haar oprichters.

De Nieuwe Stem stelt het als voorheen op prijs gezien te worden als een onafhankelijk en progressief orgaan dat haar lezerskring en medewerkers zoekt uit alle partijen en confessies die een geluid van vernieuwing in het culturele leven en het politieke denken willen vernemen en doen horen.

De taak die dit tijdschrift zich van meet af heeft gesteld wordt steeds belangrijker, nu in onze dagen de grenzen tussen partijen, confessies en ideologieën zozeer aan het verschuiven zijn.

De redactie neemt zich voor ook dit jaar een aantal speciale nummers te doen verschijnen naast de algemene. De ervaring heeft geleerd dat voor die speciale nummers, al of niet van controversieel karakter, veel belangstelling bestaat. Men denke aan het laatste speciale nummer: Links-Rechts. In 1963 is door moeilijkheden waarmee onze vorige uitgeefster te kampen had in de zomermaanden enige stagnatie ingetreden in de regelmatige verschijning der nummers. Wij prijzen ons gelukkig dat de Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten bereid bleek midden in de jaargang de uitgave van het blad over te nemen en hiermee blijk heeft gegeven van waardering voor en vertrouwen in ons tijdschrift.

Dit moedigt ons aan om er onze beste krachten aan te geven. Het verheugt ons te kunnen mededelen dat wij een geregelder medewerking uit Vlaanderen, in het bijzonder op literair gebied, mogen verwachten.

Wij stellen ons voor in 1964 met de volgende speciale nummers uit te komen:
een nummer over Friezen en Vlamingen — cultuur-politieke controversen; een nummer over Polen; een Verhalenbundel.

De eerste aflevering in 1964 zal o.a. de volgende bijdragen bevatten:
F. de Jong Edz.: De staat, de bonden, het loon; D. van der Meulen: Ik stond er bij (herinneringen van een oud-bestuursambtenaar in Ned. Indië); T. Eekman: De dag van een dwangarbeider; C. Buddingh': Prozakroniek.

DE REDACTIE.

INHOUD ACHTTIENDE JAARGANG 1963

° poëzie °° verhalend proza

Augustin, El., ** Met woorden alleen V 271
Bloem, R., * Het absolute gezicht,
* De wijk der veroordeelden II 92
Oud of nieuw, twee romandebuten IV 242
* Wie de liefde niet heeft IX 526
Bruyn, Fr. de, * 1 seconde verschil IX 555
Buddingh', C. Kroniek van het proza IX 547
Kroniek van de poëzie XI 695
Delfgaauw, B. Over kritiek II 106
Christendom en marxisme VI 360
Dialektiek der progressiviteit X 599
Delfshaven, B. van, * In deze wereld VI 365
De nulpuntbarrière doorbroken 373
De Smet, P. Gesprek met Hugo Claus IV 201
Donker, Anth., * Verzen II 65
Met het oog op Merlijn V 315
Oude meesters der propaganda VI 378
Proza van P. N. van Eyck IX 567
Voorronde van een vriendschap XI 653
Bij enkele bundels van A. Roland Holst XII 773
Ferguson, M., Want hij die verre reizen doet III 174
** Broeders en zusters VII/VIII 410
Eppur si muove IX 557
Ferron, L., ** Wie sterft? VII/VIII 440
Harmsen, G., Groen of rijp I V 294
Groen of rijp II VI 347
Heederik, G., * De vogel de man, * Concours I 18
* Grenzen IV 222
* Stad, * Please VI 346
Hornstra, L., De groentijd VI 323
Het Westen tegenover de Sowjet-Unie IX 559
Jacobs, Psz., Ferdydurke VI 366
** Opium voor de priesters VII/VIII 400
Jong Edz., Fr. de, Wegen naar ontwapening II 94
Koersen X 575
In de pas en uit de pas 636
De oude tijden keren wederom XII 713
Daendels: tragiek of sensatie 750
Jong, I. de, Kerk en kernwapens III 149
Jong-Keesing, El. de, Onopgeloste problemen IX 570
Jong, W. J., De mammoet-wet en het openbaar onderwijs XI 687
Kerkwijk, H. van, * gedichten VI 336

Kooten, T. A. van, ** De verstoring VI 330
** De manitor VII/VIII 387
* Ik akelig sponggeraamte, * De dolle wacht
* De vader grimmig strateeg, * Strijd XI 704
Kort bestek en redactioneel commentaar
I 53, 55; III 129; IV 193, 235; V 257; VI 321; X 753; XII 753
Kruithof, J., Links en rechts X 610
Laan, A., Kandinsky en wij IV 214
De functie van de kunst V 312
** Uitholling overdwars VII/VIII 390
** Dr. Zuidervelt 448
** Kleine reis XII 764
Landheer, B., Visies in Nederland op internationale problemen I 4
Brieven aan een Amerikaan V 274
Last, J., Junichiro Tanizaki VI 250
Loeff, P. van der, ** Amadeus VII/VIII 494
Lucebert, * liefde, * gek ben je niet je wilt teveel maar je doet niets I 1
May, L. S., * Tijd voor magnetisch vuur,
* Gestalte/gedaante, * Je lacht 20
Meertens, P. J., Links en rechts X 604
Membrecht, St., ** De ruime gevangenis VII/VIII 423
Mout, C. Ch., * Eschatologie, Mythologie X 685
Na'aman, S., Mozes Hess en het nieuwe Israël I 33
Neudecker, H., Het aardgas en de consumenten IX 527
Noordenbos, O., Toch wel links X 649
Ondei, M., Nieuwe Japanse literatuur in Nederlandse vertaling IV 247
Polet, S., Staatssteun en staatsbemoeienis III 142
Prins, S., Engelse en Amerikaanse pockets in de laatste tien jaar I 42
Contra-koers (stellingen) X 631
Revis, M., ** De deur VII/VIII 470
Rietdijk, C. W., Antwoord aan prof. Delfgaauw III 169
Rijssel, D. van, * gedichten IX 556
Romein-Verschoor, A., De opstand der krekels III 131
Ross, L., * gedichten VII/VIII 399
Schagen, J. C. van, * Peiling IV 211
* Reflexen VI 339
*Droom XII 769
Schepens, J., * Treinimpressie V 273
Serras, R., ** Wijze van bestaan IV 238
* gedichten V 287
* Bezwering XII 763
Spigt, P., De ironie van Albert Camus V 259
Terpstra, Chr., Vaarwel aan Tudderen XII 719
Tijn, Th. van, De Duitse democratie in het licht van de Spiegel-affaire I 11
De Europese brokken III 157

Het Midden-Oosten blijft een kruitvat IV 195
Quia absurdum V 290
Het gedeeltelijk kernstopverdrag IX 542
De „rechtsorde van de arbeid" (sic!) in gevaar XII 758
Valkenburgh, P., Amerikaans dagboek I II 69
Amerikaans dagboek II IV 223
Nieuwe wegen tussen links en rechts X 622
Vermeersch, A. J., 1813 en België XII 720
Vreyling, R., * gedicht II 113
* gedicht XII 768
Vries, W. de, *gedichten IX 539
Wal, Th. J. van der, ** De boot VII/VIII 485
Wertheim, W. F., Bevolkingsvraagstukken in Azië IX 509
Links-rechts op een bewegende aardbol X 585
Wertheim-Gijse Weenink, A. H., Zwarte Moslims - witte duivels I 23
Wertheim-Gijse Weenink, A. H., en Wertheim W. F., Eertijds was de Pruis in 't land XII 730
Wijnen, N., * Noem dit geen waanzin, * Zeven honden, * Buitenspel III 146
Wolsink-Schouten, Jac., * Winterochtend VI 345

KORTE BOEKBESPREKINGEN

Anth. Donker I 56
H. R. 59
R. M. 61
P. Jansen Schoonhoven 62
Anth. Donker II 114
A. Viruly 116
P. de Smet 118
P. van der Loeff 122
S. P. 126
El. Zernike III 180
A. Viruly 182
M. de Sablonière III 184
N. Rost 188
M. Ferguson IV 253
A. D. V 217
S. P. 318
O. N. 320
M. Ferguson VI 380
S. P. XI 709
G. Colmjon 709
O. N. XII 776

BESPROKEN BOEKEN

Hella Haasse, De meermin; Kunst en Kleur en de Unesco-Kunstpockets; Dr. L. Landgrebe, Moderne Filosofie; China tussen eergisteren en overmorgen *(I)*; Anton van Duinkerken, Verzamelde Geschriften; Johan van der Woude, Eduard Verkade en het toneel; Hugo Claus, De verwondering; Harry Plateel, De Koele Gedachte; Ans Arne, Parabool; *(II)*; H. W. J. M. Keuls, Achterwaarts; A. Perdeck, G. Bernard Shaw; Koos Vorrink Instituut, rapport over rassenvraagstuk in Zuid-Afrika; Jan Potocki, Die Handschrift von Saragossa *(III)*; Wassily Kandinsky, Het abstracte in de kunst; Jan Wolkers, Kort Amerikaans; Jaap Koopmans, Doodslaan op Donderdag; Yasunari Kawabata, De duizend kraanvogels; Yukiguni, Sneeuwland; Tanizaki, De sleutel; S. Vestdijk, De held van Temesa *(IV)*; Piet van Aken, De verraders; F. O. van Gennep, Albert Camus; B. Delfgaauw, De jonge Marx; Symposion — De functie van de kunst; Herman Meyer, Das Zitat in der Erzählkunst; Franz Fabris, Helden-Caroussel; Lizzy Sara May, Oom Soes heeft gehuild; S. Davids, Alleen maar gelovigen *(V)*; Paloczi-Horvath, Mao Tsé-toung; Witold Gombrowicz, Ferdydurke; Hugo Raes, De Vadsige Koningen; Hugo Raes, Een tijdelijk monument; Hans Hermans, Oude meesters der propaganda; Cora Vreede-de Stuers, De Hindoese vrouw en moeder; H. van Guldener, Moderne kunst *(VI)*; Jan Wolkers, Gesponnen suiker; Oscar Timmers, Enkele reis retour; Bert Schierbeek, Ezel, mijn bewoner; Harry Ikink, Samuel Wasselie, Anton Kloppers, Hoeden en petten; Marc Galle, Couperus in de kritiek; A. L. Constandse e.a., Gelijk hebben en krijgen; Erich Fromm, May Man prevail?; P. N. van Eyck, Proza; Mochtar Lubis, Schemering over Djakarta *(IX)*; K. Schippers, De Waarheid als De Koe; W. Hussem, Lente in de herfst; Ellen Warmond, Het struisvogelreservaat; Sybren Polet, Geboorte-Stad/Lady Godiva op scooter; Hugues Pernath, Instrumentarium voor een winter; V. E. van Vriesland, Het werkelijkheidsgehalte in de letterkunde *(XI)*; Paul van 't Veer, Daendels; A. Roland Holst, In gevaar, Omtrent de grens en Onder koude wolken; J. Weima, Psychologie van het antipapisme *(XII)*.

DE NIEUWE STEM

Maandblad voor cultuur en politiek

Fr. de Jong Edz.

DE OUDE TIJDEN KEREN WEDEROM

Wat zouden ze gedacht hebben, de uitvinders van de 1813-herdenking? Misschien waren ze in een feeststemming en besloten ze het volk daarin te doen delen? „Een vrolijken dag op gemeene kosten" dus? Of zou juist de vrolijkheid des volks moeten dienen om de eigen troosteloosheid te verbergen? We zullen het wel nooit te weten komen. Toch wil de gedachte mij niet verlaten, dat er behoefte bestond om bij het toenemend gebrek aan nationale eenheidsgevoelens deze weer eens op te poetsen. Het 19e eeuwse poetsstuk bij uitnemendheid werd daartoe uit de kast gehaald.

Europa ante portas. Onontkoombaar. Onafwijsbaar. Het zonnig besef van 1945 e.v. „we gaan het samen beter doen", versmolten. Atoombommen. Antwoord: jongens vat moed. Vat moed in het Europa der concerns en hoge broodprijzen. En bovenal: pút moed. Put moed uit het verleden. Uit 1813 toen we ook een zelfstandig deel van het nieuwe Europa werden.

Zo is de gedachtengang op te bouwen, die de herdenking van 30 november koppelt aan bezinning op Europa. Erg plausibel is hij misschien niet. Maar als we logica (al is die wat gezocht) verwerpen, dan blijft alleen de eerste verklaring, die van de pure leut. En zou nu heus....?

Toch pleit er iets tegen logische gedachtengangen in deze staatszaken. De feestmakers zetten op onze oranje mutsen het schitterend getal 150 en spraken van het koninkrijk. Op twee jaar kun je niet kijken – hoe menige stad viert niet zijn duizendjarig bestaan op nog veel lossere gronden dan die 150 van het koninkrijk?

Het was dus niet logisch én het was niet leutig. Wat blijft te veronderstellen? Alleen nog maar een diepe drang, opwellend uit het onbekende, en naderhand

gerationaliseerd tot „150 jaar koninkrijk", „Nederlands plaats in Europa", en „feest".

Die diepe drang is ongetwijfeld de behoefte geweest de oude tijden wederom te wensen. De problemen, waarmee men in zijn jeugd zo vaag iets te maken kreeg, omdat ze „grote mensen-zaken" waren, lijken altijd eenvoudiger op te lossen geweest dan die waar men, zelf groot geworden, mee zit. Hoe moet het dan wel met de moeilijkheden van onze betovergrootouders geweest zijn? Laat ons ons spiegelen aan hun simplicité.

Ik stel mij de vorige regering voor als verlangend naar de terugkeer der oude tijden: 1813 euforisch beleefd; het volk en zich zelf blijgemaakt met het schablone-sprookje van Den Geliefden Vorst, die voet aan wal zet na een tijd van gevaarlijke revoluties en tyrannieën. Die de aloude waarden zal herstellen. En opnieuw zullen we moeten weten welke folteringen de tyran der tyrannen in het gevolg van een goddeloze revolutie ons bereid heeft. Reeds heeft men in Nijmegen een tentoonstelling van zijn folterwerktuigen ingericht. Over wat er verder in Nijmegen gebeurde past alleen met kiesheid of onder bulderend gelach gesproken te worden; over een dichterbij liggende bevrijding doet men er in deze entourage 't best een absoluut stilzwijgen toe. Immers: „De *oude* tijden keren wederom".

Dat zei van Hogendorp ook in zijn proclamatie. Het lijdt geen twijfel, dat daar inderdaad de tijden van voor 1795 mee bedoeld waren. Maar dan: in verbeterde uitgave. Zonder partijschap. Dat stond ook in het beroemde stuk. Maar niet zonder alle verschillen in de standenmatige en dus ook politieke opbouw der verschillende gewesten. – Dat meldde de oproep niet, werden de partijschappen eerder opgeroepen dan gedempt door te veel aan uitwerking te geven? Of moeten we aannemen, dat het zwak-unitaristische, dat in de plannen van Van Hogendorp stak als het ware bedekt werd met de constatering dat al het geledene vergeten en vergeven is? Dat hield immers in, dat wat er in de jaren na 1795 was gebeurd niet helemaal uit te

wissen viel. Niet helemaal – hoever is een twistpunt, dat nog altijd opgeld doet onder hen, die zich nauwkeurig buigen over Van Hogendorps grondwetsontwerpen en de eerste grondwet zelf. Eén ding is echter voor ieder duidelijk: het bureaucratisch opgebouwde apparaat van „den tyran" zou ook aan de verlichte despoot, die Willem I zou blijken te zijn van groot nut wezen – en zeker ook de bemanning van dat apparaat.

„De prins is patriot geworden" kon men zelfs horen uit de mond van wie gehoopt hadden hun stadhouderlijke trouw met koninklijke gunsten beloond te vinden. En voor een jongere van hun hout, voor Groen was het aan de „voort durende heerschappij der revolutiebegrippen" te wijten, dat de verhoopte welvaart achter wege bleef. Zeker, die beginselen zouden gemitigeerd in practijk gebracht worden. „Drift", schreef hij, „drift en onberadenheid zou door bedaard overleg worden vervangen: gematigdheid aan de orde van den dag zijn. Heerlijke werking zag men te gemoet van milde en vrijzinnige beginsels, waaraan onder de naam *Liberalisme,* hulde gebracht werd. Onmogelijk werd het Nederland te regeeren in Nederlandschen zin".

Dat is het ene uiterste: de revolutie duurt voort – foei! Het andere uiterste is te vinden bij hen, die Napoleon trouw bleven: de revolutie ten einde – foei! Als in de eerste maanden de koophandel, die volgens de proclamatie herleven zou, dat niet doet, dan is dat mede omdat admiraal Verhuell Den Helder nog in handen heeft. Niet alleen het zand van Pampus, ook de kanonnen van Napoleon belemmeren Amsterdams wederopleven. En dan Gijsbert Karels broer, de zoveel radicalere Dirk: vluchten moest hij naar Frankrijk. Zou dan toch niet alles vergeven en vergeten worden?

Tussen die beide uitersten gaat het om de mate waarin na gindse bevrijding herstel en vernieuwing om de voorrang streden, of liever de overheersende kleur aan de inrichting van staat en maatschappij gaven – strijd toch was er niet veel. Het was duidelijk Van Hogendorps bedoeling geweest om bij deze wederinrichting aan te knopen bij hetgeen er voor 1795 geweest was. De provinciën blijven als de primair samenstellende

delen gezien, en in die provinciën wordt de ridderschap hersteld. Benoeming van besturen van heerlijkheden geschiedt op voordracht van de adellijke sinjeur. Hij en zijn genoten vormen één derde der provinciale staten, de andere derden? Steden één er van, eigenerfden het andere. Waar de ridderschap als in Holland vrijwel uitgestorven was, vulde de vorst haar aan op grond van één van zijn prerogatieven. Zo werd een standenstaat gecreëerd. „Wat voorheen uit bepaalde omstandigheden, geenszins uit theorie was ontsproten, verhief men tot theorie voor een geheel nieuwen tijd. Alsof men een wilden stam, door inenting van dood hout, maakte tot een vruchtdragenden boom! *Standen* richt men door een reglement niet op. Men schreef een woord in de grondwet, welks ware betekenis was verloren; en dat dus geene dan willekeurige toepassing had", zo zou Thorbecke later oordelen. Het zou tot zijn jaar, tot dat der nieuwe revolutie duren, voordat dit systeem ten einde kwam. Het oude was, opgeverfd, terug gekomen en het bleek nog lang mee te kunnen.

Dat laatste lijkt tegen Thorbeckes oordeel te pleiten. Dat is schijn. Wat wij opgeschilderde poppen noemen was een levende ménagerie du roi – dat woord in zo uitgebreide zin gebruikt, dat het niet alleen de kamerleden, maar ook hun kiezers, de provinciale staten, én de achterban daarvan dekt. Ménagerie du roi: inderdaad het hele systeem liep, niet omdat het oud was in de zin van voor 1795, maar omdat het geïmbueerd was met de moderne menage van de napoleontische staatsopbouw. Was het van de prins die als eerste der duitse vorsten Napoleon zijn bewonderend tribuut gegeven had te verbazen, dat hij, op het onverhooptst koning der Nederlanden geworden, diens systeem zou blijven waarderen? Herstel noch vernieuwing gelden hier: hoogstens aanpassing van het bestaande aan de nieuwe omstandigheden. Nog verder zal ze gaan, die aanpassing, wanneer de mogendheden te Weenen besluiten een deel van 's vorsten wensen te honoreren en ook de Oostenrijkse Nederlanden aan zijn rijk

toe te voegen. Het Rijnland tot aan de Moezel werd hem toen zo min gegund als Elten en Tudderen thans aan ons. Drie en een half miljoen Belgen en twee miljoen Nederlanders vormden trouwens al een zo grote familie voor déze vader Willem, dat ik het zachte verwijt dat Colenbrander hem maakt niet kan delen. Hij miste de tederheid van een vader, doch had wel diens gestrengheid, zo schrijft de historicus die toch altijd nog de meest formidabele kenner van deze periode is geweest. Wat zou er van ons geworden zijn, ware Willem I niet de koning-koopman, maar Willem de Tedere geweest? De machteloosheid van een burgerij, die zijn geld slechts veilig in vreemde staatsleningen onderbracht, het onvermogen van een tot chronisch pauperdom vervallen arbeiderskiasse, de dadenloze engheid van alle standjes, waarin het kleine burgerdom zich met wellust splitste, konden zich voldoende gevleid voelen door te *menen*, dat een biedere tederheid hun van uit Het Loo en Paleis ten Bos omstraalde.

Zo grijpt de koning in en wil zijn volk tot nieuwe welvaart dwingen. Van Hogendorp is voor hem toch te veel regent. Het is niet zijn ontwerp van dagorde, dat de vorst aanvaardde voor de „grote vergadering" (typisch woord van voor 1795), waarin notabelen de grondwet goed te keuren hadden. Volgens het door de voornaamste maker dier grondwet bedoelde plan, zou de vergadering in aparte bewoordingen de vorst de invoering der grondwet opdragen. „In den naam en op het gezag der natie" zou deze dan zijn eerste benoemingen kunnen doen. Nu hij eenmaal het gezag van de provisionele dictators (v. H. en Van der Duyn) heeft overgenomen, zo voelt hij, is het in hem in alle volledigheid geconcentreerd. Een nieuwe opdracht van een volksvergadering wijst hij af.

Toen het er om ging of de vorst op voordracht van de provinciale staten dan wel deze zelf de statengeneraal zouden kiezen, deed zich dit probleem ook voor. Het is opvallend, dat daarbij Van Maanen, de grootste opportunist en „collaborateur" én de felste ouderwetse prinsgezinden het eens waren. In hun ondemocratische gezindheid verkozen zij de vorsten-

macht. De oude tijden van voor 1795 en die van voor 1813 raakten elkander. Het werkelijk nieuwe zou eerst veel later aan de oppervlakte komen.

Voorlopig kon er weer in de kerken begraven worden, konden de steden weer tollen heffen, de gilden weer functioneren, vlees en brood en zout en suiker weer dienen als voornaamste bron van regeringsinkomsten. En voor het leger, hoezeer Willem een overtuigd aanhanger van volksmilitie door loting was, ontkwam hij er niet aan uit zijn Nassause erflanden troepen in te huren. Ook in onderwijszaken dat evenwicht tussen de twee fasen van het oude. Voor het lager blijft Van der Palms wet van 1806 gelden, voor het hoger worden de provincies weer vereerd met o.a. Harderwijk en Deventer.

Wat van dit al niet levensvatbaar bleek, verdween al voor 1820, maar veel moest wachten tot na 1848 voor het werd opgeruimd. Het verzet ertegen neemt ondertussen wel toe. Het krijgt, net als de vereenzaamde Van Hogendorp, meer en meer een liberaal karakter. En ook daarin mengt zich weer oud met nieuw. Wanneer in 1835 in Amsterdam een oproer uitbreekt, is dat duidelijk aangezet door die regentenfamilies, die zich in hun waardigheid achteruitgezet voelen. Dat is een tegenstelling Amsterdam—Den Haag als voor 1795, en daarin steekt óók een element van regentenpatriottisme. Maar het zijn ook homines novi van na die tijd, die zich onder Willems napoleontisch systeem achteruitgezet voelen: er zijn nog al wat Joden en Katholieken onder. De laatste trachten trouwens sedert de Belgische opstand al evenzeer als de liberalen met blaadjes en drukwerken de opinie van het publiek te hunnen gunste te beïnvloeden. Iets van wat straks het „papothorbeckianisme" zal heten valt al te bespeuren in de jaren 1830.

Joden en Katholieken: zij waren met „de komst der Fransen" eerst volwaardige burgers geworden. Brabant en Limburg waren toen eerst wingewest-af geworden. Maar in Hogendorps notabelenvergadering zien we van beide groepen maar één man aanwezig. Hun emancipatie moest zich in politieke en morele zin nog vol-

tooien, moest goeddeels opnieuw beginnen in 1813. Dat was de wederkomst der oude tijden.

Men vraagt zich af: zou de Brabantse De Quay dat gewéten hebben, toen hij aan een diepe innerlijke drang naar het verleden gehoor gaf en zijn regering het eerste sein tot de feestvreugde ging geven?

Of zou het toch om de leut zijn?

Bevrijding anno 1963?

Christiaan Terpstra

VAARWEL AAN TUDDEREN

Stuur- en bestuurloos is het grensgebied.
Doorsneden door de veel te brede wegen
ligt druilerig het landschap in de regen
als kale zelfkant van een goor verschiet.

Het zal volledig worden teruggegeven.
Er heerst een lusteloze anarchie.
Als men bestuurd wordt weet men niet door wie,
en minder nog waarheen men wordt gedreven.

De ramen zijn gesloten langs de straten.
Een snelweg, kaarsrecht als een Afsluitdijk
– waarop men niets mag doen en niets mag laten –

doorsnijdt de vlakten van het Vierde Rijk.
Wat kan een mens de arbeid hier nog baten
als hij te zwak bleek voor een vergelijk?

Tudderen, 10 mei 1963

A. J. Vermeersch

1813 EN BELGIE

De herinnering aan 1813 is in België nagenoeg onbestaande. Vele Belgen weten wel dat in 1830 het land zijn onafhankelijkheid bevocht op de Nederlanders. 1830: Dit is een „datum", een mijlpaal. Hoelang die voorouders „onder den Ollander" geleefd hebben, weten weinigen. 1813 is nietszeggend. Van een herdenking van deze historische gebeurtenis is in België dan ook, buiten een paar perscommentaren, geen sprake.

Deze stilte ligt helemaal in de lijn van een gelukkige Belgische tendens om op te houden met het herdenken van een indrukwekkende optocht van veldslagen, revoluties en historische (wan)toestanden. Daarbij komt dat alhier 't herdenkingsmateriaal, stammend uit de tijden van 1813, ondankbaar en zelfs bedenkelijk voorkomt. Om dit te begrijpen moeten we een inzicht hebben in die felle tijden van 1813. Ze waren sensationeel en dit zeker niet alleen voor België.

* * *

Het begon in 1789. In Frankrijk breekt de grote revolutie los, gestuwd door ontelbare vrijheidsimpulsen en een onstuitbare drang naar modernisering en hervorming van de maatschappij. In datzelfde jaar kent ook België een revolutie: de zogenaamde „Brabantse Omwenteling". Jozef II, Oostenrijks-Habsburgse vorst der Zuidelijke Nederlanden, geïnspireerd door de 18e eeuwse verlichte ideeën, nam het initiatief om zijn Nederlandse bezittingen te saneren en de vermolmde ancien-régimestructuur te vervangen door een moderner geheel. De oppositie tegen deze bedoelingen, uitgroeiend tot een opstandige beweging, d.i. de Brabantse Omwenteling, was in hoofdzaak een reactie van allen die de oude toestanden behouden wilden, van

allen die op privilegies konden rekenen. Dit in weerwil van de bescheiden aanwezigheid van een groep progressisten, weinige zakenlieden en intellectuelen, die door de algemene behoudsgezinde beweging verzwolgen werden.

Hoe was een dergelijke reactionair-onzinnige beweging, tegen de verlichte tijdsstroming in, mogelijk? De verklaring ligt vooral in de toenmalige demografische toestand van de Belgische bevolking. In 1789 was België in zeer grote mate nog een agrarisch land. Men begrijpt onmiddellijk welke gevolgen dit – van oudsher trouwens – meebracht voor de sociaal-economische en politieke machtsverhoudingen: overwegend boerenbevolking die samen met het hele land gedomineerd werd door de grootgrondbezittende en geprivilegieerde adel en geestelijkheid.

Hij, in casu Jozef II, die aan deze sedert eeuwen vastgevroren toestand durfde raken, was: DE vijand. De maatregelen van de „verlichte despoot" werden heftig bekampt. Het absurde bestond erin dat tegen deze objectief volkomen gezonde saneringsmaatregelen, de toenmalige emancipatiemotor bij uitstek, n.l. de „Vrijheid", kon ingesteld worden.

In 1792 komen de Franse revolutionairen. Na vele peripetieën maakt Oostenrijk, krachtens het verdrag van Campo-Formio, zijn Nederlandse bezittingen over aan Frankrijk. Indien Jozef II de Belgen tegen zich zelf wilde beschermen, doodgewoon en principieel, dan was deze drang bij de zovele Franse verlichte despoten uitgegroeid tot iets onweerstaanbaars. Dezelfde adellijke en geestelijke heren, rijk aan grond, privilegies en aanzien, die weinige jaren vroeger, de reactionaire Brabantse Omwenteling gespijsd hadden, weken angstvallig voor de ongenadige verbetenheid der Franse revolutionairen. Toch zijn hun milieu en hun belangen in 1798 de voedingsbodem geworden van een uitzichtloze wanhoopspoging om het oude te herstellen: in een „Boerenkrijg", waarvan het zwaartepunt zich in de door en door landelijke en door grote heren gedomineerde Kempen bevond, werden onwetende en naieve stakkerds, voor „outer en heerd", ten gerieve van hun uit-

buitende heren, de Franse bajonetten tegemoet gejaagd.

1789, 1798. Twee data, twee nationale gebeurtenissen waarbij de moderne, historisch bewuste Belg even onwennig stil blijft. Het is misschien beter niet te herdenken.

Sedert 1797 maakt België deel uit van Frankrijk. In de daarop volgende jaren zet zich een verschijnsel door dat voorheen zich reeds krachtig aankondigde: de wording van de nieuwe sociale groep der ondernemers. Deze ondernemersklasse, de „captains of industry", neemt in deze „Franse tijd" een belangrijke uitbreiding. Kwantitatief en kwalitatief. Deze demografische en sociaal-politieke ontwikkeling is natuurlijk het rechtstreeks gevolg van de industrialisatie doorgevoerd onder impuls van de Franse autoriteit. Dit proces culmineert ten tijde van het napoleontische rijk. Sociaaleconomisch wordt nu de burgerij gevormd en het Franse regime zal de nieuwe dynamische groep politiek aan bod brengen.

Op alle gebied staat deze bourgeoisie in heftige oppositie tegenover de aloude grondadel en de geestelijkheid. De belangen van beide machtsgroepen zijn grondig verschillend en zelfs vaak onderling vijandig. De Franse instellingen en staatsleiding hebben deze industriële burgerij ongemeen sterk gemaakt. De Franse tijd heeft deze nieuwe groep niet alleen opgewerkt maar ook aan de bewindstop geplaatst van een maatschappij waar niet langer grondbezit en privilegiën de enige criteria van politieke macht en aanzien waren, maar veeleer rijkdom.

De vorming van deze nieuwe groep van burgers geschiedt in de Zuidelijke Nederlanden meer opvallend en ingrijpender dan in de Noordelijke Nederlanden. Deze wetenschap is van wezenlijk belang bij het begrip én van alle verdere Belgische toestanden en evoluties én van de intrede van België in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Deze Belgische bourgeoisie is als het ware een „modelbourgeoisie" van de 19e eeuw: dynamisch, ondernemend, vergroeid met de praktijk van het econo-

misch liberalisme, op wereldbeschouwelijk vlak voltairiaans denkend, op politiek vlak strijdend anticlericaal. Haar grote voorbeeld: Frankrijk en de Franse bourgeoisie waarmee ze tussen 1792 en 1814 in de volle zin des woords „groot" is gegroeid.

Wanneer in 1813 de Fransen het Noorden ontruimen tekent zich in de opinie aldaar het bewustzijn van een nationaal gevoel af. Dit ontbreekt in het Zuiden. Men is er, in de volkslagen, „Brabander", „Henegouwer", „Vlaming", „Luikenaar". Alleen de bourgeoisie herkent haar vaderland. Zij betreurt de ondergang van Frankrijk waar ze naar de materiële belangen en qua zeden thuishoort.

Hoe ook, weinigen in de Zuidelijke Nederlanden hoopten op een vereniging met het Noorden. Enig verwantschapsgevoel was nauwelijks aanwezig. Vooral niet in het milieu van de economische en politieke machthebbers. De adel was sedert het einde van de 16e eeuw van de protestantse en moderne Republiek weggekneed door verspaansing, Contrareformatie en privilegieregiem. De vervreemding was volkomen. Wat de burgerij betreft – we schreven het al – ze was door vorming en opkomst grondig en gretig op Frankrijk ingesteld.

* * *

In 1813 was voor België en zijn bevolking nog alles mogelijk. Het waren de verbonden mogendheden, op het Wener Congres vergaderd, die beslisten. Nederland en België werden verenigd. Koning Willem I werd met de wel zeer moeilijke taak belast de beruchte „amalgame" te verwezenlijken: een „union intime et complète" tussen beide delen der Nederlanden die zozeer uit mekaar geëvolueerd waren. Illustratief voor deze andersgerichtheid is de afkerige houding van het katholieke Zuiden ten overstaan van het principe van godsdienstvrijheid. Hier ontmoet men andermaal deze, reeds in 1789 zo heftig „reagerende", katholieke adel-en-kerkpartij. In 1814 en 1815, na de val van de Franse lekenstaat, rekent het katholieke machtsmilieu op een herstel van het Ancien Régime. In deze verwachtingen

komen ze wel erg bedrogen uit: het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden wordt een lekenstaat. Aan de napoleontische staatsopvatting wordt fundamenteel niet getornd. Nu is het de beurt aan de katholieken om naar het Franse, deze keer wel heel anders geaarde, model op te kijken: het Frankrijk van de Restauratie.

Wanneer in 1815 het overwegend katholieke Zuiden zich verzet tegen het principe van de vrijheid en gelijkstelling van eredienst, vast te leggen in de aan de goedkeuring der „notabelen" onderworpen grondwet, dan betekent dit dat een derde keer de conservatieve adel – en – kerkpartij zich verzet tegen de inrichting van een lekenstaat en zich opmaakt om de sterke man van een geliberaliseerd staatsbestel die een hinderpaal vormt voor het herstel van haar aloude geprivilegieerde machtsposities, te bekampen. Jozef II, de Franse Republiek-Napoleon, Willem I.

Aldus is voor België 1813 nauwelijks een feit, maar wel een toestand en een ontwikkeling. Het is belangrijk de krachten te kennen die deze tijd van 1813 hebben „gemaakt". Kent en begrijpt Willem I deze krachten wanneer hij in 1813 in hart en geest de gehele Nederlanden onder zijn hoede verenigd ziet? De tijdgenoten én de latere geslachten hebben het alles beleefd en herbeleefd aan de hand van ideeën, gevoelens, idealen, nationale en religieuze motieven, sentimenten en ressentimenten.

Wij weten wel dat in 1813, en bij de uitvoering in 1814, Willem I zelf wel bewust was van bepaalde krachten die bijna onweerstaanbaar werkten en drukten in de Zuidelijke Nederlanden. „Ce bon Roi libéral et ami des Lumières", zoals hij nog tot ver in de 19e eeuw genoemd werd in de salons van de Belgische bourgeoisie, observeert vanaf 1813 de kracht en de druk die uitgaan van eeuwen lang opgestapeld bezit en prestige van kerk en adel. Overtuigd van wat goed is negeert de koning in grote mate deze kracht. Hadden Jozef II, de Franse revolutionairen en Napoleon niet hetzelfde gedaan? In 1817 schrijft de katholieke en reactionaire „Spectateur Belge": „On se retranche derrière ce qu'on appelle les 'lumières du siècle', la 'civilisation actuel-

le', etc. Mais que peuvent ces vains noms contre l'expérience, ces fantômes contre la réalité, la certitude du passé contre le vague de l'avenir?" In 1814, naamloos verloren in de massa der geallieerde troepen die Brussel binnentrekken, importeert een jonge Pruisische officier, baron von Eckstein, weldra als briljant causeur de graaggehoorde gast van de Brusselse adellijke salons, een nieuw politiek-ideologisch programma: het Duitse historisme. In een in 1815 opgesteld „Mémoire adressé à S.M. le roi des Pays-Bas, prince d'Orange-Nassau, duc de Luxembourg, etc., etc." verdedigt hij het traditionalisme en het politiek romantisme: „Un pays n'est fort que par lui-même; tout ce dont on pourrait l'agrandir par ce qui lui est étranger, détruit tôt ou tard sa force morale.... La gloire nationale ne revivra que par des institutions puisées dans le sein de la nation."

Het volle behoud van hun belangen laten de katholieke macht- en grondhebbers nog niet verdedigen met de eis van en de roep naar „Vrijheid". We zijn nog niet in 1825 en ook niet in 1828. Zij „reageren" alleen klagend opdat de traditie, het bestaande, het historisch gegroeide zouden geëerbiedigd worden door een vorst die van plan blijkt te zijn onder zijn sterke, autoritaire hand een moderne, geliberaliseerde lekenstaat in te richten.

Is de vorst dus eenzaam in zijn zuidelijke gewesten? Hij erft als het ware zijn vrienden, van de Fransen die, mede door toedoen van zijn zoon, de prins van Oranje, te Waterloo in het zand bijten: de liberaal ingestelde „captains of industry", kopers van nationale goederen, bonapartisten en de weinig in aantal zijnde vooruitstrevende intellectuelen, begroeten hem als een „Verlicht Vorst", de onverzettelijke Protector van de burgerlijke ordening zoals ze geboren is uit de Franse revolutie, de sterke man die de dynamiek van de opkomende, ondernemende burgerij beschermt tegen duistere krachten: de duisternis van kerk en clerus en de duisternis van de onmondige, animale, onberekenbare massa. „Vader Willem". De wederzijdse aantrekking is trouwens geen vrucht van zakelijke berekening alleen, maar ook van de natuur: koning Willem vindt koopmanschap,

zakelijkheid en onderneming het allerboeiendste bedrijf. Zij zijn generatiegenoten van Lieven Bauwens, selfmade textielfabrikant, hun prototype, en zij groeiden groot in de laatste jaren van het Ancien Régime, omringd door een in de meerderheid zijnde vijandige omgeving. Onmiddellijk na 1813 blijkt het duidelijk dat de nieuwe vorst, exponent van het traditioneel burgerlijke en burgerland, hen onder de arm neemt en ze verzekert tegen een terugkeer van de gevreesde hegemonie van adel en geestelijkheid. Er is meer: weldra gaat de koning ertoe over hun ondernemingen te stimuleren en te bevorderen, hun fondsen en faciliteiten te verlenen. Hun zonen hebben nog niet de leeftijd bereikt om, onwetend van de nu vervlogen dreiging van het Ancien Régime, en dus, in politicis, zoveel zelfverzekerder dan hun vaders, van de autoritaire koning medeverantwoordelijkheid en medezeggenschap te eisen bij 's lands bestuur op het hoogste vlak. We zijn nog niet in 1828.

De tijden van 1813. We schreven het al: ondankbaar en bedenkelijk materiaal. Dit materiaal bestaat vooreerst in de continuïteit van de aloude, in wezen onveranderlijke katholieke, conservatieve belangen. Deze belangen dateren uit het Ancien Régime en duren fundamenteel verder tot....? In ieder geval tot ver in de 19e eeuw. Wanneer jaren later, van 1825 af, de katholieken met geestdrift en luidruchtig de „Vrijheid" ontdekken en zich daartoe met de jonge liberalen in het Unionisme, het fameuze „monsterverbond", verenigen, dan is daarvan, op onze dagen door de katholieke historicus, prof. dr. H. Haag gezegd: „L'unionisme n'est pas une théorie nouvelle, destinée à supplanter le traditionalisme et l'ultramontanisme, mais une simple tactique politique".

Ondankbaar en bedenkelijk materiaal ook wegens de herhaalde clericale pogingen om de modernisering van de staat en de mens te verhinderen: de Brabantse Omwenteling, de Boerenkrijg, allerlei gekuip en verzet tegen de politiek van Napoleon, en nu de actie tegen de grondwet die liberaal van inspiratie is en nalaat het katholicisme tot religie par excellence, te verheffen. Dat

deze grondwet van 1814 de gewetensvrijheid verzekerde was voor de meerderheid van de Belgische bevolking een grote bron van ergernis. Ook dat is 1813 voor de Zuidelijke Nederlanden. Dat was het vooral. Van deze religieus gevoede verbazing, ergernis en verontwaardiging was „mon Seigneur" Maurice de Broglie, bisschop van Gent, de belichaming en het idool. In 1811 verbannen ten gevolge van zijn verzet tegen de anti-clericale saneringsmaatregelen van Napoleons lekenstaat, kon hij in 1814 terugkeren, precies op tijd om een „Jugement doctrinal" uit te vaardigen dat de katholieke gelovigen verbod oplegde de eed op de grondwet af te leggen. De katholieke kerk zou in de Zuidelijke Nederlanden: heersen. Noch min, noch meer. „Qu'importe le monarque, s'il conserve aux Belges leurs institutions", droomt baron von Eckstein. Vooral in Vlaanderen is er de allergrootste massa te been om de Broglie toe te juichen en om zijn verdere actie tegen de lekenstaat te steunen. Dit is België's 1813. Ondankbaar en bedenkelijk materiaal.

* * *

1813. De grote duperie kan voorgoed beginnen. De clerus heeft de volksmassa volkomen in handen. 1789, 1798 waren generale repetities. Ook de – nog niet volledig geproletariseerde en nog enigszins in ambachtelijk-corporatieve sfeer levende – arbeiders in de steden worden in hun „reacties" gecommandeerd door de clerus. In het Vlaamse land neemt dit – vanuit 1963 bekeken – de vormen aan van een historische absurditeit en ironie wanneer van 1828 af de Vlaamse pastoors van te lande anti-gouvernementele petities doen ondertekenen door hun lieden, waarbij o.a. aan de koning de terugtrekking van de maatregelen van vernederlandsing en in de plaats de vrijheid van taal gevraagd wordt....

Wist de koning dat hij het de katholieke machtshebbers in zijn zuidelijke provincies gemakkelijk maakte toen hij zijn alliantie met zijn liberaal-burgerlijke vrienden steeds meer ondermijnde door zijn bestendige weigering om het regiem in parlementaire zin te democra-

tiseren? Want in de twintiger jaren ontsnapte het niet aan de radeloze blik van de in het geheel der Nederlanden geïsoleerde Belgische katholieken dat niet weinige jonge liberalen van de alleenheersende koning vruchteloos meer medezeggenschap en politieke bewegingsvrijheid afsmeekten. Bewegingsvrijheid. Dat de sociologisch en politiek gezien kwalitatief uiterst belangrijke vrijzinnige liberalen en radikalen, kwantitatief daarentegen, in de jaren na 1813 onbeduidend waren, dit in het kader van de totale bevolking, scheen dezen toe in het spel der politieke machtsverhoudingen geen dreiging in te houden. Het beperkte censitaire kiesstelsel zou nog zeer lange tijd de dreiging verdoezelen. En in 1828 zal Louis de Potter, radikaal, revolutionair en anti-clericaal, vertederd vaststellen: „Jusqu'ici l'on a traqué les jésuites". Hij zal meteen uitnodigen dit bedrijf te staken. Liever samen met de katholieken strijden om gezamenlijk ook meer bewegingsvrijheid te verkrijgen.

Was het mogelijk dat Willem I de grote duperie voorzag? Waarom negeerde hij de steeds luider en heftiger klinkende stem der jonge liberalen en radikalen? Lucien Jottrand die zijn pen eertijds geoefend had als bewonderend biograaf van de koning, is in 1828 te Brussel een vooruitstrevend advokaat en journalist. De kreten die hij aan het adres van de koning schrijft zijn als deze van een gekwetste geliefde: „Vous avez permis qu'on élevât la jeunesse de ce pays dans des sentiments libéraux, (....) vous avez laissé s'ériger une tribune nationale. Vous avez permis de lire à tout le monde. Vous avez fait plus; vous avez soldé des écrivains pour parler de liberté.... Vous ne parviendrez plus à gouverner avec les maximes du bon plaisir, la génération que vous avez élevée!"

Dit is de stem van een nieuwe generatie die onweerstaanbaar is. Zij zou in dezelfde tijd opgevangen worden door net zo jonge katholieken die een vrijheidsnest willen bouwen — de fel besproken „faiseurs" de la liberté — om in de toekomst ongeremd, „eindelijk vrij", de vleugels van hun macht en dommekracht in uit te slaan. Dit dus is in niet mindere mate „1813", dat

slechts betekenis heeft in zijn constanten, de lang durende krachten die het maakten

De tijden van 1813 die exalterend waren. Want niet alleen zijn de problematiek en de feitelijkheid er zo mannelijk en zo vervoerend, maar ook het denken over dit alles is nog zo boeiend rijk aan onopgehelderd mysterie en avontuur. Er zijn zelfs overwegingen en constateringen die de bevreemde historische beschouwer de weg versperren. Wat weten we over de revolutionaire bereidheid van het Brusselse proletariaat en de Vlaams-Brabantse landarbeiders en boeren, gewapend naar Brussel gesneld in die late, stormachtige zomer van 1830? Waarom zijn ze zo heftig, tot den dood toe? Ze zijn werkloos, hebben lage lonen. Ze zijn hongerig. Maar wie kan zeggen wat de inhoud is van hun wachtwoorden en waar deze gehaald worden? In de club van de Réunion centrale, of op andere plaatsen in dit Brussel waar alle kerkklokken te wapen tampen? Niet minder bevreemdend zijn de late beschouwingen van de reeds geciteerde Louis de Potter, idool van de bewustdemocratische revolutionairen van 1830, in zijn persoonlijke herinneringen neergeschreven: „Willem I was geen tiran en zelfs geen gewoon despoot. Hij was gewoon een vooruitstrevend vorst (....). Indien Willem I inschikkelijk was geweest jegens de vrijheidmakers, dan zou zijn regering welvarend, langdurig en vredevol geweest zijn (....). Hij was te eerlijk en te rondborstig om zich dergelijke schikkingen te laten opleggen. Hij kwam in botsing met de vrijheid en werd door haar neergehaald".

A. J. Vermeersch, geboren in 1926, publiceerde: „De Structuur van de Belgische Pers 1830–1848" (1958) en „Bibliografisch Repertorium van de Belgische Pers" (1962).

A. H. Wertheim-Gijse Weenink en W F. Wertheim

EERTIJDS WAS DE PRUIS IN 'T LAND....

I. Parallellen

De herdenkingsfeesten schijnen een mislukking te worden. Prinses Irene heeft met eigen ogen kunnen zien, hoe de groots opgezette „Slag bij Waterloo" na 148 jaar, in Nijmegen, op een debacle uitliep – en op een verlies van een half miljoen. En Carel Briels, bij deze nieuwe slag de man die de klappen krijgt, mag er niet eens een teruggeven! Hij zoekt zijn St. Helena mokkend, ergens over de verre zeeën.

Nee, dan is het vijftig jaar geleden, in 1913, heel anders toegegaan. Steeds en overal optochten, waterfeesten, parades overdag en 's avonds illuminaties, en natuurlijk vuurwerk. Als klein meisje liep ik in Den Haag tussen mijn vader en moeder in, mijn ogen uit te kijken naar al die verlichte gebouwen en de sprookjesachtige oranjeballonnetjes, die weerkaatsten in het water van de Vijverberg. Het angstige moment, dat ik van mijn ouders gescheiden raakte door een hossende, joelende troep staat me nog bij als een nachtmerrie. Dat was nog 's oranjejool!

Overigens scheen er ook in 1913 niet overal feeststemming te zijn onder de onderdanen van het Oranjehuis. In Nederlandsch Indië publiceerde Soewardi Soerjaningrat, later bekend als nationalist en onderwijsvernieuwer onder de naam Ki Hadjar Dewantoro, zijn felle brochure *Als ik Nederlander was*, waarin hij protesteerde tegen een bevrijdingsfeest in een onvrij land, zijn land. Hij schreef:

> „Als ik Nederlander was, zou ik nog niet tot alles in staat zijn. Ik zou inderdaad wensen de komende onafhankelijkheidsfeesten zo uitgebreid mogelijk te organiseren, doch ik zou niet willen, dat de inboorlingen dezer landen

aan die herdenking meededen. Ik zou hun verbieden mee te jubelen bij de festiviteiten, ik zou zelfs het feestterrein wensen af te zetten, opdat geen inlander wat zou kunnen zien van onze uitgelaten vreugde bij deze herdenking van onze vrijheidsdag."

Kort daarna werd hij gearresteerd.

Maar wat gaf toen de doorsnee-Nederlander om dat „handjevol Inlandse onruststokers"?

Wat is de reden dat nu bij ons de rechte feeststemming niet komen wil? De meest voor de hand liggende reden is, dat een andere bevrijding nog te vers in het geheugen ligt. De vlammen van de brandende douanehuisjes zijn verbleekt in de gloed van het brandend Rotterdam.

Maar misschien hebben ook de gebeurtenissen na 1940 onze kijk op 1813 wat verschoven, zijn wij de historische feiten, die we op school als vanzelfsprekend van één kant belicht kregen, anders gaan zien. Kaat Mossel en de Oranjemeid waren onze heldinnen en de patriot Daendels, die met de Fransen ons land binnenkwam, was toch eigenlijk een halve verrader, zo leerden we. Overigens werden de patriotten ons meer ridicuul dan gevaarlijk voorgesteld. Le ridicule tue; dat wisten ze vroeger ook best. Die patriotten waren zo tegen onze prins en prinses gekant, dat je slaboontjes in plaats van princesseboontjes moest zeggen, en geen goudsbloem in je knoopsgat mocht steken! Maar op het gymnasium begon er toch enige twijfel in ons op te komen. Dat er bij die gekke patriotten zoveel belangrijke mensen waren, daar konden onze leermeesters toch niet onderuit. Betje Wolff en Aagje Deken bijvoorbeeld, onze grote schrijfsters, en Rutger Jan Schimmelpenninck, onze voortreffelijke raadpensionaris. Daar klopte iets niet.

De tijden zijn veranderd. Historici als Geyl en Romein hebben de prinsgezinden en de patriotten onder een andere en meer genuanceerde belichting geplaatst. Geyl schildert de patriotten als een typisch

Nederlandse beweging en allerminst een vanuit Frankrijk geïmporteerde „vijfde colonne". En de mensen van 1963, die de wereldoorlogen hebben meegemaakt, vragen zich af: Welke bevrijding moeten we nu eigenlijk vieren, 150 jaar na 1813? Hoelang waren we toen eigenlijk bezet geweest door „die kale Fransen"? Sinds 1810, de inlijving bij Frankrijk? Of sinds 1806, het kroningsjaar van Lodewijk Napoleon? De oude mythe, de Oranje-mythe, wil het nog weer anders: sinds 1795, toen de Prins van Oranje naar Engeland vluchtte en Pichegru en Daendels met de Fransen over de bevroren rivieren ons land binnenvielen. Japikse noemt het uitwijken van onze Koningin naar Engeland, in mei 1940, „De Tweede Ballingschap" van het Huis van Oranje – al toont hij zich niet blind voor de fundamentele verschillen met de gebeurtenissen van januari 1795.

Elke vergelijking gaat mank. Maar we kunnen misschien met meer recht de historische parallel op een andere manier trekken. En wel door nog wat verder in de geschiedenis terug te gaan, tot 1787. Toen kwamen er ook vreemde troepen in ons land: de Pruisen. Die Pruisische bezetting had tot gevolg, dat duizenden patriotten, vooraanstaande burgers, waaronder tal van geestelijke leiders, ons land ontvluchtten. En als we 1787 als het jaar van de bezetting zien, zou 1795 juist als het jaar van de bevrijding mogen gelden. Werd toen niet overal in het land om de vrijheidsbomen gedanst?

Beschouwen we de periode 1787–1795 van Oranjestandpunt, dan is er in die tijd niets onrechtmatigs gebeurd. De Pruisische troepen kwamen op verzoek van de eigen Stadhouder, of liever van zijn vrouw, de zuster van de Pruisische Koning. De officiële reden was: Friedrich Wilhelm II eist satisfactie wegens een belediging, zijn zuster prinses Wilhelmina aangedaan. Willemijntje was immers bij Goejanverwellesluis door Hollandse vrijcorporisten opgehouden.

Maar voor anderen kwam de Pruisische invasie neer op een vreemde overheersing. Voor tallozen, die niet vluchtten, werd het een tijd van terreur, plundering, broodroof en vergelding. De Oranjegezinden spraken

liefst over „herstel der constitutie", maar om de negentiende-eeuwse prof. G. W. Vreede aan te halen:

> „Wat baatte een andere naam? Kon hij het geweld der Pruisische wapenen, de plunderingen, de criminele sententiën, de remotiën van ambtenaren, de uitwijking van duizenden van allen rang en stand uitdelgen?"

Ook al trokken de Pruisische troepen ten dele al in 1787, ten dele in het daarop volgend jaar weer over de grens terug – aan het wezen van een vreemde overheersing deed dit niets af. Niet alleen werden de Pruisen door andere Duitse troepen vervangen, waaronder 3000 man sterk van de Hertog van Brunswijk gehuurd, maar ook werd in twee geheime verdragen met Engeland en Pruisen de Britse politieke macht over de Republiek bevestigd. Zoals Colenbrander schrijft:

> „Den grootsten invloed heeft, na 1787, natuurlijk Engeland hier behouden. In haast elke belangrijke beslissing is de hand van Harris op te merken."

Er is nog een andere parallel te trekken, en wel met wat er tegelijkertijd in Frankrijk gebeurde.

Wat onze Willemijntje, de „sterke" vrouw van de zwakke Willem V, heeft uitgehaald – het binnenroepen van troepen van haar broer, de Koning van Pruisen, heeft in Frankrijk Marie Antoinette, de vrouw van de slappe Lodewijk XVI, ook geprobeerd. Ook zij deed een beroep op haar broer, de Keizer van Oostenrijk; eveneens tegen binnenlandse progressieve strijders. De vergelijking gaat nog verder. Dezelfde Hertog van Brunswijk, die bij ons in 1787 de grens overschreed met zijn Pruisen, trachtte na de Franse oorlogsverklaring in 1792 over de Franse grenzen te komen met Oostenrijkers en Pruisen, en eiste in zijn bekende manifest herstel van het koningschap. Hier houdt de parallel op. In Frankrijk binnen te vallen lukte hem niet. Zijn troepen werden teruggeslagen bij Valmy, wat Goethe, die zich als gast bij de troepen bevond, deed uitroepen: „Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus". Het „hoogverraad", heulen met de vijand, kostte aan Lodewijk en Marie Antoinette het

hoofd. Bij ons was het aan Brunswijk wel gelukt; de Pruisen bezetten ons land. En als een coup lukt, wordt er natuurlijk van geen verraad meer gerept. Reden om met het woord verraad wat voorzichtig te zijn. Evenals met de woorden bezetting en bevrijding.

De aanwezigheid van Canadezen, Britten, Fransen en Polen gedurende de hongerwinter 1944–1945 in Noord-Brabant voelden wij niet als een bezetting, maar als een bevrijding. Zo ook voelden de patriotten en allen die met hen sympathiseerden de Franse troepen van Pichegru en Daendels, die in de winter 1794–1795 in de Generaliteitslanden lagen te wachten om de rivieren over te steken, als bevrijders. De oproep van Daendels tot de Hollanders is van dezelfde kracht als de oproepen van Radio Oranje in onze tijd. De rol van Daendels werd in 1944 door Prins Bernhard vervuld.

II. De demokratisch-patriotse ideeën

Kunnen wij het beeld van de Pruisische invasie als het begin van een vreemde overheersing volhouden? Het antwoord op die vraag kan niet gevonden worden in de sfeer van buitenlandse intriges en machinaties, in een verwijzing naar Franse sympathieën bij de patriotten en Engelse bij de prinsgezinden. Het antwoord hangt af ervan, hoe wij de *binnenlandse* verhoudingen moeten zien, waaruit het stadhouderlijk verzoek om buitenlandse interventie voortvloeide.

Was „het Nederlandse volk" in brede lagen nu prinsgezind of patriots?

De patriot Alexander Gogel heeft de aanhang van de verschillende facties in de Republiek op grove en schematische wijze als volgt verdeeld: De rijksten, uit angst hun fortuin te verliezen, gehecht aan het bestaande regeringsstelsel, en sedert een eeuw gewoon de ambten en posten onderling te verdelen. De middenstand, handwerkers, winkeliers, heel wat kooplieden, die „de ruggegraat van heel den staat" vormen, levert de meeste patriotgezinden op. „Het is vooral deze klasse die in en sinds de laatste revolutie het meest mis-

handeld is". (Gogel bedoelt hier de contra-revolutie van 1787). „Het grootste deel der natie, het gemeen, is over 't geheel van de Oranje-partij".

Bij het nageslacht leeft dan ook de voorstelling, dat de massa van het volk toch niet achter de patriotten stond. Dit totaalbeeld is typisch-Hollands – gebaseerd op de maatschappelijke en staatkundige verhoudingen in de westelijke provincies, die ook Gogel uit eigen ervaring het beste kende. Het wordt hoog tijd, om dit beeld te retoucheren door er ook de oostelijke provincies in te betrekken. Een schets van de gebeurtenissen in het Oosten van 't land, in de jaren voorafgaand aan en volgend op de Pruisische invasie, geeft ons een heel andere kijk op de toenmalige politieke verhoudingen.

De toestand in Holland in de 18de eeuw verschilde namelijk fundamenteel van die in de oostelijke provincies. Allereerst had de burgerij daar tijdens de Republiek nooit een macht uitgeoefend, vergelijkbaar met die van het Hollands patriciaat. In de Staten van Holland stonden 18 steden-stemmen tegenover één stem uit de Ridderschap. In de oostelijke provincies daarentegen had de Ridderschap vrijwel evenveel macht in de Staten als al de steden bij elkaar. Maar bovendien hadden de zgn. Regeringsreglementen, in 1674 en 1675 door Stadhouder Willem III opgelegd als straf voor de slappe houding van de regenten bij de Franse inval, de toestand in de oostelijke provincies grondig veranderd: in feite kon toen de Stadhouder in Utrecht, Gelderland en Overijsel als een absoluut vorst regeren. Na de dood van Willem III in 1702 was dan ook in die provincies – met Gelderland als kern – een volksbeweging ontstaan, de z.g.n. Nieuwe Plooi, die democratische rechten opeiste. Deze „Plooierijen" *) liepen er ten slotte op uit, dat de volksbeweging door het Hof van Gelderland met behulp van ruitercompagnieën werd onderdrukt. De Ridderschap bleef, tezamen met de stedelijke regentenfamilies, in de oostelijke provincies aan de macht.

Nog eerder dan in de zee-provincies werd het herstel

*) Zie het artikel over de Plooierijen in het nummer van januari 1962 van De Nieuwe Stem (Jaargang 17, p. 16 e.v.).

van 't stadhouderschap er begroet als een mogelijkheid om de regentenoligarchie te breken. Men liet zich zelfs verleiden, in 1750, om de beruchte Regeringsreglementen van 1675 weer opnieuw van kracht te verklaren en gelijksoortige reglementen voor de noordelijke provincies vast te stellen. Maar al spoedig kwam de desillusie. Stadhouder Willem V, gesteund door zijn adviseur, Hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolffenbuttel, bleek niet bereid het absoluut gezag, waartoe de Regeringsreglementen hem de mogelijkheid gaven, tegen de talloze misstanden te hanteren. Door het haast onbeperkte benoemingsrecht waren de stedelijke regenten zijn „afhangelingen". En in zijn functie van Kapitein Generaal van de Unie kon hij in veel steden over garnizoenen bevelen. Maar het aristokratisch bestel liet hij zoals het was.

Uit deze situatie valt te verklaren, waarom de patriottische beweging in de oostelijke provincies een ander karakter kreeg dan in de zeeprovincies. Terwijl de patriotten in Holland nauw verbonden waren met bepaalde commerciële belangen, en in de strijd tegen het stadhouderlijk gezag vaak een opportunische taktiek volgden, was de beweging in de oostelijke provincies veel meer principieel democratisch. Zij greep in haar idealen en doelstellingen ten dele terug naar de Nieuwe Plooi uit het begin van de 18de eeuw.

De geestelijke leider van de democratisch gezinde patriotten, Joan Derk Baron van der Capellen tot den Pol, was via zijn grootvader de Arnhemse burgemeester van Bassenn, die in de Plooierijen een actieve rol had gespeeld en in wiens huis hij als kind was opgevoed, ongetwijfeld ook in sterke mate door de denkbeelden van de Nieuwe Plooi geïnspireerd.

Willen wij de ideeën van deze democratische patriotten leren kennen dan mogen wij Van der Capellen's *Aan het Volk van Nederland* als uitgangspunt nemen. Het is haast niet te geloven, dat dit stuk — door Jan Romein genoemd „een der merkwaardigste politieke geschriften ooit in Nederland verschenen" en door Van der Capellen's biograaf M. de Jong Hzn. „een meesterstuk van betoog en zeggingskracht" — sinds 1795 nooit

opnieuw is uitgegeven; zelfs niet nadat Romein, mede op grond van dit politiek testament, Capellen tot een der erflaters van de Nederlandse beschaving had uitgeroepen. Een tekort in ons nationaal besef van wat werkelijk waardevol is in onze vaderlandse geschiedenis, dat des te verwonderlijker is, daar Mirabeau duidelijk door Capellen's manifest geïnspireerd is tot zijn beroemde brief *Aux Bataves sur le Stathoudérat.*

Aan het Volk van Nederland heeft enerzijds een sterk anti-Engels aspect. Aan Stadhouder Willem V wordt, evenals aan alle Oranjes, te beginnen met Frederik Hendrik, in uiterst scherpe bewoordingen hun pro-Engelse gezindheid door de telkens hernieuwde huwelijksbanden met het Engelse koningshuis, verweten.

Maar in dit verband willen wij op het internationaal aspect niet de nadruk leggen. De tegenpool van de pro-Britse partij vormden voor Capellen de Amerikaanse vrijheidsstrijders. Het hoofdaccent valt in Capellen's strijdschrift op de strijd voor democratische rechten, voor principiële gelijkheid van allen tegenover de Staat, en op de strijd tegen het absolutisme van het stadhouderlijk gezag, gesteund door uit huurlingen bestaande garnizoenen, zoals Van der Capellen deze als dagelijkse realiteit in zijn oostelijke provincies ervoer.

„Let intusschen wederom hoe gevaarlyk het is de Militairen by zig in Garnizoen te hebben. Gaf God dat het krygsvolk, daar de Provintie van Holland tans mede opgepropt is, duizend uren hier van daan was; het is daar vast met geen goed oogmerk gelegd. Onze Willem de Vde wil'er de misnoegde Landzaaten, Burgers en Boeren mede dwingen, en vlamt maar om toch eens ook Garnizoen in Amsterdam te krygen. Alsdan hadden Hy en de Zynen het gewonnen, en zouden geenen tegenstand van die Patriotsche Stad meer te vreezen hebben. Laat die van Rotterdam ook maar op hunne hoede zyn en alle Garnizoen buiten hunne muuren houden.

„Het zyn de Grooten, O medeburgers, daar Gylieden U voor wagten moet. De Prins heeft ze meest allen aan zyn snoer. Voor ampten en commissien, voor eene maaltyd eeten aan het Hof doen zy alles.

„Hy die de Armee in handen heeft, kan doen wat hy wil.. Een volk derhalven, dat verstandig en voorzigtig wil han-

delen, moet altyd zorge dragen om zelf de sterksten in het Land te blyven. Hedendaags moet men Soldaten in dienst hebben, omdat alle andere Mogendheden die hebben, en de Burgers en Boeren geen tijd hebben om ver en lang van huis gezonden te worden; maar om hunne eigene Steeden en naburige streeken te verdedigen, en voornamelyk om door het Opperhoofd van hunne eigene Troupes, om door hun eigen Kaptein Generaal niet onderdrukt te worden, moeten onze Burgers en Boeren elk een goeden Snaphaan met een bajonet en een zydgeweer hebben, en daarmede leeren omgaan. Zy moeten zig in Regimenten en Compagnien verdeelen en Officiers kiezen, en kunnen dan, vooral des Zondags na kerktyd, nu en dan eens exerceeren. Zo doen de Zwitsers en zo doen de Amerikanen.

„O, Landgenooten! nog eens, wapend U allen te zamen, en draagt zorg voor des gemeenen Lands, dat is voor Ulieder *eigen* zaaken. Het Land hoord Ulieden met malkanderen toe en niet den Prins met zyne Grooten alleen, die Ulieden, die ons allen, die Neerlands geheele Volk, de Afstammelingen der vrye Batavieren, aanzien en behandelen als hunnen erflyken eigendom, als hunne Ossen en Schaapen, dewelken zij naar hun goeddunken of scheeren of slagten kunnen en mogen. Het Volk dat in een Land woond, de Ingezetenen, de Burgers en Boeren, minvermogenden en ryken, grooten en kleinen, deeze allen byeengenomen zyn de waare *Eigenaars*, de *Heeren* en *Meesters* van het Land, en kunnen zeggen hoe zy het hebben willen; hoe en door wie zy willen geregeerd weezen. Een Volk is een groote Maatschappy, eene Compagnieschap en niets anders. De Regenten, de Overheden, de magistraaten, de Prins, wie het ook is, die eenigen post in die Maatschappy bekleed, zyn maar enkel de Directeurs, de Bewindhebbers, de Rentmeesters van die Compagnieschap of Maatschappy, en in *deeze* qualiteit, minder dan de Leden van datzelve, dat is de geheele Natie of het Volk te samengenomen.

„Alle menschen zyn vry geboren. De een heeft van nature over den anderen niets te zeggen. De eene mensch is wel wat verstandiger van geest of wat sterker van lighaam of wat ryker dan de andere; doch dit geeft hun, die verstandiger, sterker of ryker zyn, geen het minste regt om over de minder verstandigen, minder sterken, minder ryken te heerschen.

„Die het Ulieden anders leeren, al was het van den Predik-

stoel, zyn Ulieder vyanden, en door den Prins en zynen Grooten omgekogt, of zy verstaan het stuk niet. Gelooft ze dus niet, maar overdenkt het geene ik ulieden hier zo eenvoudig en klaar geleerd hebbe, en gylieden zult by Uzelven voelen, ja gylieden zult *voelen* dat het zo is en niet anders kan zyn, hoezeer zy ulieden mogten kunnen voorbypraten, of deze eeuwige waarheden als gevaarlyke ketteryen uitkryten. Nog eens; gelooft ze niet; zy bedriegen ulieden.

„Geloof me,.... daar kan geene vryheid zyn in een Land, daar *een* enkel Persoon *erfelyk* het commando van eene groote Armee heeft; de Regeeringen van het Land, af en aansteld of onder zyn bedwang en invloed weet te houden; alle de Ampten vergeeft; door zynen invloed in de beroepingen der Professoren meester is van hetgeen de studeerende jeugd op de Hooge Schoolen zal mogen geleerd worden; daar het Volk onkundig gehouden word; daar het Volk ongewapend is, en niets ter wereld Godt niets zeggen heeft! dit is *Ulieder* toestand o Nederlanders!

„Wordt niet op de VELUWE uw naam door den armen Landman gevloekt, daar hy des daags moede afgewerkt, in stee van rust te genieten en door den slaap zyne uitgeputte kragten te herstellen, des nachts, zyn koorn, evenals in vyands tyd, moet bewaken tegen de Harten, die Uw vader ook al van buitenlands heeft laten inkomen, en aldaar onder *Uwe* bescherming en enkel tot *Uw* vermaak (want gy alleen zyt het die een Hart moogt dooden) doch ten koste van't zweet der arme Boeren, leven en vermenigvuldigen? Indien U het belang der Boeren, die allernuttigste Leden der Burgermaatschappy ter harte gong. Indien gy wist wat menschenliefde is, zo zoudt gy de arme Boeren in Overyssel reeds voorlang inzonderheid nadat zy er U op de demoedigste wyze, by openlyke Requesten, om smeekten, van de slaafsche en allessins onwettige Diensten, die de Drosten, Uwe Creaturen, hun afperzen, hebben verlost: ook zoudt gy voorlang den Heer Van der Capellen de gelegenheid benomen hebben, om in zyn Vertoog over de onwettigheid dier diensten te klagen, dat 'er wel Oppassers der Jagt, doch geene Vroedvrouwen, uit de Provinciale Kassa worden betaald. Gy zoudt U alsdan niet verantwoordelyk gesteld hebben voor de levens van zo veele mishandelde Kraamvrouwen en Kinderen, die nu van uwe hand zullen geëist worden? Zeg niet, o Prins! dat zulks U niet aanging!

„Hebt gy, o Willem! niet door ons geheele Land uwe spions, aanbrengers en verklikkers, die zig in alle gezelschappen weten intedringen, en ons van de aangenaamheden eener gulle openhartige samenleving beroven? Zyt gy 't niet, die onze geheele Natie daar door, vreesagtig, agterhoudend en geveinsd gemaakt, en haar rond, eenvoudig, oud hollands karakter en bestaan bedorven hebt? Door wiens toedoen, o Vorst! zyn zelfs de briefwisselingen niet meer heilig?

„Zorg voor de vryheid der drukpers, want zy is de eenige steun van Ulieder Nationale Vryheid."

III. De harde feiten

Tot zover de ideeën. Hoe was nu de politieke werkelijkheid in deze tachtiger jaren vóór de catastrofe van 1787? Het is bekend, dat het anonieme pamflet de hele Republiek in gloed zette, „zoals een vlam over spiritus glijdt". Maar hoe diep waren de democratische ideeën geworteld en hoe wijd verbreid?

Een ding is zeker: de patriotse beweging leefde in breder kring dan de beweging van de Nieuwe Plooi in het begin van de eeuw. Ook toen werd gestreden voor de rechten van de burgerij om haar magistraat te kiezen en voor burgerbewapening. Maar het begrip „burger" werd veel beperkter opgevat. Alleen die stedelingen kwamen in beweging, die burgerschapsrechten hadden. En deze waren o.m. beperkt tot degenen die de Gereformeerde godsdienst beleden. De patriottenbeweging richtte zich ook tot de Katholieken, de Doopsgezinden en Luthersen, in één woord tot de dissenters, en verder tot de boeren — de schamele landman — en het arme volk; het democratisch beginsel werd principiëler gesteld: de gelijkheid voor allen was het leidend beginsel. Niet alleen een plooi, het hele kleed wilde men vernieuwen, zegt N. G. van Kampen kernachtig en beeldend.*)

*) „Proeve ener vergelijking tussen de onlusten in de Nederlanden van 1702 tot 1705 en die van 1784 tot 1787". Vaderlandse Letteroefeningen, 1836, blz. 629 e.v.

In hoever kan men zeggen, dat de patriotse beweging werkelijk tot de bredere massa's is doorgedrongen? Positieve bewijzen zijn moeilijk te leveren, maar verschillende voorvallen kunnen toch aanwijzingen geven.

Met scherp politiek inzicht heeft Van der Capellen begrepen, dat strijd tot afschaffing van de op zichzelf niet zo zwaar drukkende maar wel vernederende drostendiensten, de boeren van Overijsel zou activeren. Het succes was enorm. Toen na jaren van strijd in het voorjaar van 1783 de drostendiensten op de Landdag werden afgeschaft, werd Capellen als een Robin Hood, kampioen van de verdrukte boeren, gevierd. Een oorkonde getekend door alle boerrigters, setters en kerspelmannen uit de Gerigten van Twente werd hem aangeboden. Een gouden penning hing eraan met het opschrift:

De nijvere landman juicht, zijn vrijheid is hersteld!
Capellen zegepraalt op baatzucht en geweld!

Maar het gebeurde in Gelderland na de dood van Joan Derk spreekt nog sterker. Ook zijn neef en geestverwant, de Zutphense Robert Jasper van der Capellen tot de Marsch had in Gelderland de strijd tegen de drostendiensten aangebonden. Maar hier lukte de afschaffing niet. In Gelderland waren geen oude reglementen gevonden waarbij de diensten al waren afgekocht. Robert Jasper had de boeren toen geraden de diensten dan maar „uit consideratie" te doen, maar alle betalingen ervoor – afkoop dus – te weigeren. In het Scholtambt van Zutphen nu hadden in 1784 enige boeren inderdaad de geëiste betaling geweigerd; ze werden door het scholtengericht veroordeeld, maar bleven hardnekkig. Er werd tot gerechtelijke verkoop besloten. Op den eersten Maart 1787 reden „de stadholder en de fiscaal" naar een van de weigerachtige boeren op het erf Klein Hulzen. Robert Jasper schrijft over dit boerenverzet aan Smissaert, lid van de magistraat in Utrecht. Toen de afgezanten van het Gericht bij de woning van de boer kwamen om zijn bullen te verkopen, zagen ze onverwachts 400 gewapende plattelanders tegenover zich. Ze wilden ervan

door, maar dat lukte niet. Nog 300 andere boeren, ook gewapend, kwamen uit hinderlagen te voorschijn. En ten slotte hadden nog meer dan 900 dorpelingen zich verbonden om elkaar zo nodig bij te staan. De lucht weerklonk van de kreten: Leve de patriotten! En in het Placaat van Amnestie van 1790 *) staat over deze opstand, „dat er op 1 Maart 1787 door een „grote menigte opgezetenen van het platteland, op seditieuze wijze tezamengerot", „gewapenderhand" een actie is ondernomen tegen de „Sententie by den Schoutengerigte". De dorpelingen kregen amnestie, omdat ze „vervoerd zijn geworden" en „het verfoeyelyk oogmerk" niet begrepen. Maar de belhamels hadden hun straf al te pakken: geseling en verbanning. Robert Jasper van der Capellen werd bij verstek ter dood veroordeeld, mede omdat men in hem de aanstichter zag – wat hij zelf ontkende.

Ook deden de Capellen's veel moeite om het hoofdzakelijk tot de adel beperkte jachtrecht ook voor boeren en gewone burgers opengesteld te krijgen. Het jachtrecht is voor de boeren – de grote meerderheid van de bevolking in die oostelijke provincies – van vitaal belang. „Vooral op de Veluwe waren nog vossen, wolven en wilde katten, die samen met konijnen en herten de landlieden een onnoemelijke schade berokkenden", terwijl ze die beesten niet mochten doodschieten. Al hun requesten aan Willem V waren vergeefs. Tot de onbelangrijke zaken – term gebruikt in de Algemene Geschiedenis der Nederlanden – kan men de jacht op het Gelders platteland beslist niet rekenen!

In de Graafschap was het platteland nog om een andere reden patriots gezind: er waren zeer veel patriotse predikanten, en hun invloed was volgens Weststrate groot. Bekend is ds. Langerak uit Laren, die zich eens beklaagde dat „zoo'n verdomde „Hoere-Waardin" als Kaat Mossel wel met oranjestrikken op de schoenen bij mijnheer den Prins audientie heeft

*) Crimineel Sententieboek 's Hoves van Gelderland, 1790.

kunnen krijgen, terwijl andere fatsoenlijke lieden daarvoor moeten achterstaan!" De bekende folklorist Meester Heuvel noemde onze dominee dan ook een heethoofd.

Ook het volk in de steden juichte toen de Overijselse Capellen als overwinnaar uit de strijd kwam en in november 1782 „readmissie" verkreeg, als lid van de Ridderschap, in de Provinciale Staten. De grote markt in Zwolle en alle straten er om heen stonden vol mensen die getuige wilden zijn van de zegepraal van hun leider. Vivat Capellen! klonk op uit de menigte. Overal was feest, tot in Kampen toe.

Wat de stemming in de Gelderse steden betreft, daarvan zijn overtuigende voorbeelden te vinden bij Weststrate – te overtuigender omdat hij zelf weinig sympathie voor de patriottenbeweging toont. In alle steden werden vrijcorpsen opgericht – met of zonder toestemming van de magistraat ging men zich in de wapenhandel oefenen. Het regende rekesten om een meer democratische bestuursvorm, om eerbiediging van oude privileges, om afschaffing van het Regeringsreglement.

Maar de indirecte bewijzen spreken nog veel sterker dan de directe. De Oranjepartij – in Gelderland aangevoerd door de felle Van Heeckeren van Suyderas – kende maar één middel om de democratische beweging er onder te krijgen: het inzetten van de garnizoenen.

Het begon in Hattem en Elburg. Daar lagen namelijk geen garnizoenen, daar ging de bevolking steeds meer de demokratische richting uit. Alleen met geweld wist de Prins deze stadjes „om" te krijgen, na een formele opdracht van de Staten van Gelderland die geheel van hem afhankelijk waren. Generaal-Majoor Spengler rukt op en laat de soldaten plunderen en schofferen. Dit was in 1786.

In Juni 1787 volgen Zutphen en Arnhem, waar al garnizoenen lagen. Op 1 juni was gezant Harris verheugd uit Engeland teruggekomen met een grote bom duiten en beloften van hulp. Nu kon de ommekeer beginnen. De situatie in de Republiek was toen zo dat

de Staten van drie provincies patriottisch waren (Holland, Overijsel en Groningen), van drie prinsgezind (Zeeland, Gelderland en Friesland); Utrecht was verdeeld: de stad Utrecht was patriots en had zich afgescheiden, maar de Staten vergaderden in Amersfoort en waren prinsgezind.

De heugelijke berichten van Harris werden door Gelderse prinsgezinde edelen naar de Prins en Prinses in Nijmegen overgebracht. Vijf ton kon maandelijks gebruikt worden voor extra betaling aan het morrende krijgsvolk. De geheime diensten hoefden niet eens verantwoord te worden.

In Zutphen waren er in het voorjaar van 1787 veel botsingen tussen de patriotten en het garnizoen geweest. Maar de 23ste juni begon het pas goed. Bij een ernstige vechtpartij waren in de herberg „De laatste Stuiver" de patriottische waard door een soldaat zware wonden toegebracht. Gewelddaden tegen de patriotten namen toe, krijgsvolk sloeg ruiten in, patrouilles hielpen niet, de soldaten weigerden te gehoorzamen. Aanzienlijke burgers kwamen de magistraat verzoeken de tumulten te beletten. De tierende soldaten gaven er niets om. Honderden huizen werden beschadigd. Een schoenmaker schoot op een soldaat, die zijn ruiten insloeg. De man werd dodelijk geraakt. Nu was er geen houden meer aan. De schoenmaker vluchtte en verstopte zich onder het hooi in een schuur. Drijfjacht op de „moordenaar". Een verkeerde man werd gepakt en bijna gelyncht. Ontzettende tonelen speelden zich af. De felle Suyderas stak nu ostentatief een oranjecocarde op zijn hoed en stapte naar het stadhuis. Iedereen die voor zijn huis of zijn leven vreesde volgde zijn voorbeeld.

In de nacht van 25–26 Juni werden overal bij de burgers de wapens opgehaald. De meesten dorsten niet te weigeren. De opwinding bedaarde. De rust keerde weer. Zutphen was „om". Uit de brief van Van Heeckeren van Suyderas aan Willem V van 26 Juni 1787:

> „Een alersterkste en onverwagste revolutie heeft hier een totale omwenteling van saeken teweeggebragt, en wel sodanig, dat er byna geen huys meer gevonden word, of 't

is met oranjepapier beplakt.... van dese morgen sag men geen man, vrouw of kinderen op straed als met oranje cocardes versierd...."

Maar Prins Willem V begreep heel goed, dat deze oranje-omwenteling niet bepaald spontaan was geweest. Hij schreef aan Suyderas terug:

„Ik hebbe gisteren bij mijn retour van Zeyst UHWG missive wel ontvangen, en danke UHWG voor de communicatie van het voorgevallene te Zutphen. Ik wensche, dat zulks van goede gevolgen moge zijn en dat hetgeene nu op de hoeden staat, eens in de harten moge worden geprent; nu is men van buiten Oranje te Zutphen, ik hoope dat men het eens zal zijn van binnen. Dat voorgevallene komt mij nog onbegrijpelijk voor en speciaal, dat de ontwapening zonder slag of stoot is geschiet. Het spijt mij, dat een man het leeven daarbij verlooren heeft. Ik hoope dat goede maatregelen zullen worden genomen, om de eendracht en goede verstandhouding tusschen de burgerije en het guarnizoen en de animositeit te doen cesseeren." (27 juni 1787).

Op dezelfde manier – iets minder hardhandig – gingen Doesburg, Doetichem en Lochem om.

Arnhem heeft van de geforceerde omwenteling het meeste te lijden gehad. Daar waren de garnizoenen ook al jaren lang bezig de ruiten bij patriotten in te gooien. Maar het gemeen, dat in Arnhem uitgesproken patriottisch was, liet zich ook niet onbetuigd; „smeet den ondermajoor met steenen en modder en juichte: Patriotten boven" meestal gevolgd door „Oranje in de götte!" De Oranje partij, niet kieskeurig in haar middelen, liet hier Mooie Mie – waardige pendant van Kaat Mossel, Zwarte Keet en de Oranjemeid – met geld onder de soldaten en het grauw rondgaan, en liet haar de huizen die voor plundering in aanmerking kwamen, aanwijzen. Voordat het Engelse geld van Harris loskwam, deed zelfs het Hof mee aan de financiering; overigens niet royaal.

Brief van Bentinck aan Willem V van 1 December 1785:

„Ik heb Jaarsveld gesprooken en die zaak is zoo geschikt, dat 't nooit zal blijken U.D.Hoogh. daar iets toe gecontribueert heeft, en de som behoevt niet groter te syn als 250 gld."

Nederlandsche Courant van 6 Januari 1786:

„De befaamde Storm [een felle Oranjeman] zoude, zo zegt men, gepasseerde Vrijdag twee zakken met Geld, in één Pak gesloten, van het Loo ontfangen hebben, en dit Geld gestadig onder de Militairen rondgedeeld worden, door de gemelde Mooye Mie, die door de Oranjeklanten daartoe gebruikt wordt om de Militairen te recommandeeren, wat zy doen en waar zy weezen moeten."

Eerder in dit verslag wordt uitgeweid over de buitensporigheden van de dragonders van Douglas.

Wie de muitelingen ontmoette moest met bebloede kop naar huis. Met ontblote sabels hieuwen ze erop los, onder het roepen van „Vivat Oranje, den Patriotten nae den donder." De zoon van burgemeester Umbgrove deerlijk mishandeld; een stoelmaker gehakt en gekorven. Geen de minste straf.... Geen onderzoek.... Magistraat doof.

De feiten die Weststrate vermeldt zijn alle van hetzelfde kaliber:

Op 11 Februari 1786 werd een timmermansknecht zodanig mishandeld, dat hij overleed.... 26 Maart een jongen van 19 jaar ernstig gewond. „Het Officie-fiscaal (de beide voorzittende burgemeesters Bentinck en de „regerende jongeling" Schrassert) bleef werkeloos."
„De gezworen gemeente deed wat zij kon; de patriotsche bladen stonden vol jammerklachten; overal was men met het lot der mishandelde burgerij begaan."

Uit een brief uit Amsterdam aan Mr. Berck te Arnhem:

„Op Bededag hebben onze predikstoelen gedavert over uwen bedrukten toestand.... Domine Serrurier heeft met goede en klaare woorden gezegt, dat het onschuldig vergoten bloed.... wraak tegen den Prins roept".

In Juni 1787 begon de terreur pas goed. Torck van Roosendaal zou nu in Arnhem de omwenteling vol-

voeren. Drie dagen lang (19–21 Juni) was de stad het toneel van verschrikkingen. Een „bakkersknecht werd het bekkeneel opgekloofd, zoodat hij na een paar dagen nog met de dood lag te worstelen". De predikanten, waaronder in Gelderland heel veel patriotten, kwamen bijeen en zonden verzoekschriften. Voor korte tijd was het toen rustig. Maar de 29ste juni begon het weer. Volgens afspraak staken de soldaten de oranjecocarde op en zo liep „het volk van Sommerlatte" door de straten van Arnhem „met ontblote zijdgeweren". Een schimpscheut, een schot in de lucht, waren genoeg om de hel te doen losbarsten. Het einde was een totaal uitgeplunderde stad. „J'ai passé à Arnhem" schreef Van Spaen aan Willem V, „et je vous avoue, Monseigneur, que mon coeur a saigné de la désolation de cette malheureuse ville".

De Prins wou 't regiment van Sommerlatte overplaatsen, maar het bleef bij het plan.

De 'Oranje-omwenteling' in Gelderland viel ongeveer samen met de mislukte tocht van Prinses Wilhelmina naar Den Haag. Gelderland, het „bolwerk der Prinsgezinden" – zo heet het in geschiedboekjes, met als enige basis de gezindheid van de Provinciale Staten en het feit dat Willem V, toen hem het bevel over het Haags garnizoen was ontnomen door de Staten van Holland, zijn toevlucht had gezocht in Nijmegen en Het Loo. Hoe het met dit bolwerk stond, hebben wij nu gezien: alleen met militaire middelen en terreur kon dit bolwerk worden veroverd.

Maar in de stad Utrecht hadden de demokratisch-patriottische krachten zelfs een volledige overwinning kunnen behalen. Wij hoeven op de daar gevoerde strijd hier niet in te gaan, daar dit alles nog kort geleden door Vijlbrief helder is beschreven. Voorzover het om de stemming onder de burgerij gaat, komt het beeld met dat in de steden van Overijsel en Gelderland in grote trekken overeen. De demokratische beweging was er sterker dan in Holland. „Een Oranjegezind 'gemeen', een proletariaat van enige omvang als derde groep, kende men daar niet". Daarom kon de demokratische beweging, die zich zowel tegen de regenten als

tegen de Stadhouder richtte, hier zoveel meer kracht ontwikkelen.

De in Gelderland behaalde successen prikkelden de prinsgezinden op de weg van geweld voort te gaan. Nog waren de provincie Overijsel en de stad Utrecht patriottisch. Hier nu bracht het incident in Goejanverwellesluis uitkomst. De 20.000 man sterke Pruisische troepen, die naar de provincie Holland optrokken, moesten door Utrecht en konden en passant Quint Ondaatje en de zijnen verjagen. Maar Overijsel – wat hadden de Pruisische troepen daar te maken, als het ging om „satisfactie" wegens de belediging de Prinses aangedaan door de Staten van Holland? Zij dienden alleen om een contra-revolutie te steunen, die zonder die troepen niet zou hebben kunnen slagen. Daarom trok een divisie bij Ootmarsum het gewest binnen.

Heeft het zin over de excessen, door de Pruisische troepen, of meer nog door prinsgezinden die zich nu door hen gesteund wisten, over het afvoeren van de krijgsgevangen vrijcorporisten naar de beruchte kazematten van Wezel, nog verder uit te weiden?

Daarover is men het nu wel eens: de meest waardevolle elementen moesten het land verlaten – en wachten tot de bevrijding.

Waarin zit dan het „ridicule" van de patriotten? Beslist niet in hun ideeën. Deze kwamen overeen met de meest progressieve denkbeelden uit die jaren, in Frankrijk en Amerika.

In het feit soms, dat de patriotten zich zo makkelijk aan het bruut geweld onderwierpen? Soms krijgt men de indruk dat dit de weegschaal is waarop de patriotten gewogen en te licht bevonden worden. Sinds mei 1940 moeten wij met deze manier van toetsen van de waarde van politieke ideeën wel extra voorzichtig zijn! In 1787 streden onze voorouders, zònder bondgenoten, tegen een vijand overmachtig in bewapening en krijgservaring, terwijl prinsgezinden in onze gelederen hem overal de weg wezen. De ontruiming van Utrecht door de Rijngraaf van Salm kan zelfs niet anders dan als verraad worden betiteld. De Pruisen bezaten het sterkste en

best gedisciplineerde staande leger in het Europa van die jaren. En wij hadden, om met Daendels te spreken, „het kunstje van de oorlog" nog niet geleerd. Maar voor Amsterdam is er, onder Daendels, niettemin dapper gevochten.

Tenslotte blijkt uit geschriften van vooraanstaande patriotten, als Robert Jasper van der Capellen, dat zij, ook al waren zij vóór burgerbewapening, toch opzagen tegen een echte, bloedige, burgeroorlog. En het opzien tegen bloedvergieten bleek ook weer in 1795 – de guillotine liet men rustig in Parijs. Valckenaer heeft er later, toen Suyderas in 1799 weer met troepen in de Achterhoek opdook, nog spijt van gehad!

In vergelijking met het bevrijdingsjaar 1795 was 1787 bloedig en wreed: een rampjaar.

Had Mirabeau ongelijk, toen hij zijn *Aux Bataves sur le Stathoudérat* begon met de aanhef:

„C'est un jour de deuil pour l'Europe que celui où l'invasion Prussienne a déconcerté vos nobles projects, infortunés Bataves!"

Litteratuur:

Mr. de Capellen de Marsch: *Mémoires et discours politiques sur la République Batave,* (Paris, 1793).
W. J. Knoop: „De Pruisische veldtocht in Nederland in den jare 1787" *(De Gids,* 1876, 2de deel).
H. T. Colenbrander: *De patriottentijd,* 3 dln. (1897/9).
H. A. Weststrate: *Gelderland in de patriottentijd* (1903).
M. de Jong Hzn.: *Joan Derk van der Capellen* (1922).
J. Romein: „Joan Derk van der Capellen" (in *Erflaters van onze beschaving,* 1938).
Th. de Vries: *R. J. Schimmelpenninck* (1941).
P. Geyl: *De patriottenbeweging* (1947).
Gesch. v. d. Nederl. Stam, deel V.
I. Vijlbrief: *Van anti-aristocratie tot democratie:* Een bijdrage t.d. politieke en sociale gesch. der stad Utrecht (1950).
P. van 't Veer: *Daendels* (1963).
Voorts pamfletten, couranten etc.

Fr. de Jong

DAENDELS: TRAGIEK OF SENSATIE

Paul van 't Veer heeft – bewust of onbewust – een antwoord gegeven op wat dankzij de nuchterheid van de huidige Nederlander toch al aan het mislukken is: „1813". Tegenover de opgeschroefde herdenking van „het herstel van ons zelfstandig volksbestaan" stelt hij zijn „*Daendels*". De Haan en de Standaardboekhandel zorgden, de een voor Noord, de ander voor Zuid, voor de uitgave van zijn studie als *Phoenix-Pocket*.

Van 't Veer heeft zich meer met de koloniale geschiedenis bezig gehouden en ook wel eens wat met die van hervormingsbewegingen hier te lande. Voor wie in deze beide liefhebbert, en ook nog van het biografische genre houdt, is Daendels een dankbaar object. Dankbaar omdat zijn persoonlijke lotgevallen van veel lotswissel getuigen, doch ook, omdat er sedert 1890 over de „Maarschalk van Holland" (hoofdtitel van Daendels en ondertitel van het boek) niets nieuws verschenen is. Wie bedenkt dat juist 20 jaar later de overweldigende stroom van Colenbranders Gedenkstukken los komt, begrijpt dat hier wat in te halen valt. Mendels' oude boek gaat trouwens maar tot 1807, het jaar waarin koning Lodewijk Daendels tot G.G. benoemde. Of echter de gedenkstukken uitputtend gebruikt zijn voor deze nieuwe studie is uit de bijgevoegde en bijzonder summiere verantwoording omtrent bronnen en literatuur helaas niet na te gaan. Toegegeven, dat is een heel, en vaak een ondankbaar werk. De authentieke papierlucht, die het familiearchief Schimmelpenninck of de Collectie-Daendels op het Rijksarchief kenmerken, is natuurlijk aantrekkelijker, haast zou ik zeggen „romantischer". Ze geven wat Huizinga noemde „de historische sensatie". Ze zijn dan ook kennelijk met plezier geraadpleegd.

Zonder het boek ook maar enigszins sensationeel te willen noemen, in welke zin dan ook, geloof ik wel, dat een zeker element van sensatie in de publicatie meespeelt. Zo in de zin van: „daar heb je hem nu, Daendels". Met een zekere ondertoon van „het was toch heus een opgewonden standje". Misschien was het 'schrijvers bedoeling dit leven tragischer te zien: eerzucht, dadendrang en bestuurscapaciteiten zijn er

óók motieven van. Prachtige componenten dus voor een politieke loopbaan. Die loopbaan is ondertussen verre van rechtlijnig. Zij biedt de keuze tussen sensatie en tragiek. Keuze, die niet duidelijk gemaakt is. In zijn vaderstad Hattem moet Daendels het als aanstaand regent afleggen tegen de prins; in ballingschap in Frankrijk lukt het hem niet generaal van een Hollands leger te worden. Hij moet „gewoon" met Pichegru mee als Frans bevelhebber. Zéker, in de omwenteling heeft hij zijn deel en bij de staatsgrepen die er na komen evenzo. Van 't Veer verlegt daarbij de accenten wat en komt tot de conclusie, dat ook nadat in 1801 het staatsbewind gekomen was, de in '99 van verraad verdachte Daendels een rol voor zichzelf weggelegd zag. Napoleon zat hem veel dwars. Verzoeningspolitiek dreef de oude patriot op de achtergrond. Koning Lodewijk zal hem tenslotte, na het nodige geïntrigeer aan zijn voornaamste post helpen: het Gouverneur Generaalschap. De reis naar de Oost is echt wel sensationeel te noemen — de sensatie van de held van een jongensboek, die op geheime manier de vijand te slim af is en die ten slot, van zijn lastbrief berooid, op Java landt. In feite heerst daar nog het compagniesregiem — ergo: bij iedere hervormingsmaatregel: tegenstanders — maar ook: zelf niet geheel zonder de smetten van onoirbare manipulaties. Ontslagen voor hij de kans krijgt met de Engelsen te vechten, zal Willem I hem straks ter kuste van Guinee zenden. De nederzettingen zijn er in verval, de inwoners zullen zich weer moeten voegen naar regelmatige afname hunner produkten. Voor er wat van te maken valt, sterft Daendels, zijn erven nog tientallen jaren met een proces opschepend.

Zelfs in deze summiere weergave voelt men in dit leven „het verhaal". Van 't Veer neemt zijn held au serieux. Hij wil zelfs de indruk van kwasi-komisch te zijn voorkomen en heeft de spelling die licht komisch schijnt te kunnen werken, gemoderniseerd. Hij heeft daarbij, voor mij althans, een teer punt geraakt — want hier faalt het overbrengen der „historische sensatie". En als nu de betiteling der hoofdstukken en bewoording van het verhaal zelf de komisch werkende sneer op alle plaatsen ontlopen was, zou ik zeggen: de schrijver is konsekwent in zijn afweer van het effekt van dat ongewild komische. Maar dat is hij niet. Hij zal mij tegenwerpen, dat Daendels zich nu eenmaal aan die sneer niet ontrekken kan: zelfs voor zijn meest opgewonden medestanders is hij een driftig man. Die drift tegenover de resultaten geplaatst geeft bij een soms oppervlakkige, jon-

gensboek-achtige weergave van het relaas dan toch het ongewenste effect.

Met een bepaalde plaats is dat niet te adstrueren: het ligt aan de hele stijl van het boekje. Het is heerlijk vlot geschreven en knap gecomponeerd. Het is haast een vie romancée. Maar daarvoor is het toch weer te veel aan de bronnen gebonden, en vooral aan het giswerk, dat deze nodig maken.

Want de bronnen mogen dan vrij rijk vloeien, lacunes tonen zij zeker, en meer nog: ze zijn vaak afkomstig van de vele vijanden, die Daendels zich gemaakt heeft. De knappe wijs, waarop het werk geschreven is, komt nog eens te meer tot uiting, als men beseft, hoe vaak de schrijver over sloten van onzekerheid heen springen moest. Hij laat de lezer delen in zijn aanloop en hij springt vaak, dacht ik, goed. Dat is een qualité. Ze is niet zonder défaut. De sprong lukt hem, omdat hij het vragende en het veronderstellende tot een deel van zijn stijl gemaakt heeft. De glibberigheid van een woord als „het moet" doet daarbij dienst als dekking naar twee kanten: „De vrees voor een neutraliteitsverklaring van Java moet bij Lodewijk en bij Napoleon heel wat zwaarder hebben gewogen, dan bij de beoordeling van de uiteindelijke benoeming van de G.G. wel beseft is. Frankrijk had immers zijn rijkste kolonie, Santo Domingo, onder soortgelijke omstandigheden verloren" (p. 106). Zonder dat wij meer weten omtrent de reacties op het verlies van S. Domingo is hier geen bewijs, alleen een „het moet", in de zin van: „het kan wel niet anders of". In de *tweede* plaats komt dan een écht bewijsstuk: een geheim memorandum in Lodewijks nagelaten papieren. De schr. citeert een gunstige beschouwing over Daendels als „vijand der anglomanen". Mogelijk is dit een doorslaggévend bewijs. Maar dan moet het toch wel echt op de benoeming in kwestie slaan. Daarvan blijkt niets uit de tekst. En ik kan het niet nazien ook, want waar het stuk van stamt is niet meegedeeld.

Is de schrijver daarom een onhistorische slordigerd? Neen, zeker niet. Hij deelt mee over dit stuk, dat het voor of na D.'s benoeming geschreven moet zijn, in elk geval in het begin van 1807. Dat is een plezierig aandoende precisie. Als het een korte essayistische schets betrof, als het ging over een uit verscheiden boeken bekend man of over iemand wiens psychologische achtergronden niet een aantal vraagtekens laten, zou deze graad van precizie net goed zijn – zeker in een toch duidelijk als populair opgezet werk. Maar nu is hier iemand geweest; die heeft veel zaken overhoop gehaald, heeft papieren gezien, die de moeite waard zijn,

en we moeten alleen op grond van het feit, dat hij een vertrouwenwekkende indruk maakt aannemen, dat zijn vele veronderstellingen wel de juiste zullen zijn.

Och, eigenlijk is dit misschien meer een critiek op het verschijnsel pocketboek, dan op het verschijnen van dít boek, dat het lezen zeker waard is.

DE LEEUW EN DE KATER VAN WATERLOO

Tussen gezwollenheid en gezond verstand

De Fransen hebben de reputatie altijd meester te blijven over hun frasen, voor de Hollanders moet de frase nooit veel anders dan een valkuil zijn geweest. Zo'n kenschetsing van een volksaard berust misschien op niet veel meer dan een legende met een kern van onwaarheid, want waar blijft dan de niet minder legendarische Hollandse nuchterheid?

Herdenkingen bieden stof tot frasen en visioenen, maar misschien valt op de achtergrond van het tromgeroffel en trompetgeschal altijd wel een of andere rauwe bijklank ter ontnuchtering te beluisteren.

De herinneringen van P. P. Roorda van Eysinga aan zijn kampanje van 1815, (zie biografische noot), juist tegen dat volk van meesters in en over de fraseologie en tegen de „beroerder der aarde", zijn vol frasen, maar toch ontbreekt het er niet aan nuchtere overwegingen. De schrijver speelt à cheval op gezwollenheid en gezond verstand, de toon van zijn memoires preludeert daardoor als het ware op de bastaard-sfeer van de herdenkingen in 1963. Daarom volgt hier een kleine keuze van fragmenten.

De wat overspannen notities van Roorda van Eysinga worden doorbroken door een bij tijden ontwapenende eerlijkheid over de kleine dingen van het krijgsmansleven; moeilijkheden met de fouragering; de grootste kans op lijfsbehoud, die in een enkele situatie kan afhangen van uitsluitend „onverschrokkene dapperheid"; de bescheidenheid des krijgsmans in politicis, die de visioenen over het toekomstige heil van Europa ontkracht, enzovoort. Op een soortgelijke manier breekt bij de herdenkingen van 1963 de misschien maar half gewilde, maar zeker onthullende, eerlijkheid van soms heel kleinzielige feitjes door. De glorieuze herleving van het korps der Gele Rijders wordt ingeluid door een protest van leden van dit korps tegen de kwaliteit van het voedsel in de Oranjekazerne te Schaarsbergen. Op een wat ruimere schaal: de „Hollandse Rekenkunde" van 150 jaar Koninkrijk en

150 jaar Waterloo wordt royaal goedgemaakt door de onhollandse tekorten van het Nijmeegse Waterloo. Wij vieren 150 jaar Koninkrijk, maar de winsten uit de tijd van de Franse overheersing worden gelukkig niet helemaal weggecijferd. Kortom: de revolutie der eenzamen (die twee grote B's van het Comité Nationale Herdenking 1813—1963) wordt haast gesmoord in het ironische koor der velen. Misschien zijn we er toch iets op vooruitgegaan sinds de frasen van Roorda van Eysinga: het is niet zo eenvoudig meer tegenwoordig nog ronduit en alleen maar belachelijk te zijn. T. H.

Het leger der *Nederlanden* moest ook tegen BONAPARTE optrekken; ons bataljon, het achttiende, was er onder begrepen, hetwelk mij tot groote vreugde verstrekte; ik zou dan toch het geluk hebben om ten strijde te trekken, mijn vaderland te verdedigen en mede te werken om den beroerder der aarde te helpen verjagen of te verdelgen. *Frankrijks* koning was reeds gevlugt; hij moest weder ten troon verheven en *Frankrijk* gelukkig gemaakt worden; groote voornemens, waartoe veel vereischt werd.

(pag. 191—192)

In den vreemde

Ik merkte helaas, dat hoe schooner het land werd, des te dommer, te bijgelooviger de menschen werden; godsdienstiger durf ik het niet te noemen, want God is te verheven om door bijgeloof, dweepzucht en haat gediend te worden. Doch men moet die ongelukkige menschen toegeven en medelijden met hen hebben, zij hebben het niet beter geleerd, hunne priesters hebben hun uit belangzucht de oude vooroordelen ingestampt, dewelke er met geen brandstapels kunnen uitgebrand worden. Helaas! mogten zij eens echte Christenen worden, thans zijn zij er even ver af als de Turken. Doch hebben wij medelijden met hen, zij zouden even goed Mohammedaansch geweest zijn, en dus is hunne domheid meer hunnen priesters dan hun zelven te wijten. (.....). Op de hoeken der wegen zag ik bidhuisjes en beelden ter gedachtenis van afgestorvene heiligen, de menigte knielde en kruiste ervoor: ik zag de domheid en het bijgeloof in de oogen der menigte zwadderen, die uit onopgevoede, lompe, verblinde en nijdige menschen bestond; ik moest mijn chakot afnemen, deed het met een treurig gevoel over de ellende der dorpelingen, en ging mijnen weg, in hoop, dat toch de Opperwijsheid hen eens mogt verlichten.

(pag. 194—195)

De inzet

Nivelles scheen mij eene aangename plaats toe, en de inwoners waren zeer voorkomend, door ons van spijs en drank te voorzien. De voorposten raakten reeds handgemeen, waardoor wij hoop voedden, ons weldra in een gevecht te zullen begeven met BONAPARTES keurbenden, die, door hunne roemrijke daden, zich door de geheele wereld hadden bekend gemaakt. De leeuw zou met den adelaar strijden, van dien strijd zou het heil of het onheil, de vrede of het verderf van *Europa* afhangen. Dit wist BONAPARTE, dit wisten de bevelhebbers van onze legers, ja, men kon berekenen, dat de strijd, dien wij strijden moesten, zeer veel invloed op al de werelddelen kon hebben. Indien BONAPARTE weder meester werd, zouden de havens en zeeën weder gesloten en de landen aan ontvolking en verdelging opnieuw onderhevig geweest zijn. Wij waren er trotsch op tot de mobiele armée te behooren, en door eenen dapperen generaal gekommandeerd te worden. Wij verhoovaardigden ons, dat het vaderland ons tot zijne beslissers in zijne heilige zaak koos.

(pag. 207)

Geen woorden maar daden

Des avonds kwamen wij op een open veld en hielden ons gereed, om niet overrompeld te worden. Onze wachten werden verdubbeld, en ik maakte den ganschen nacht patrouilles, nam des morgens eene teug cognac, en daarna een stuk kommiesbrood, dat mij door den honger uitmuntend smaakte.

Mijn peloton verzameld zijnde, deed ik eene aanspraak aan hetzelve, waarin ik de verdwijning van den luitenant afkeurde, doch die aan ziekelijke omstandigheden toeschreef. Ik gelastte aan allen, om mij, indien ik een' pas in het vuur terug ging, ter neder te schieten; maar zwoer ook ieder, die deinzen zou, den degen door de ribben te zullen rijgen. Mijne soldaten juichten dit toe, en ik gaf hun elk een' borrel.

(pag. 210—211)

18 junij 1815

De krisis van de moordziekte naderde. De generaal CHASSE zulks bemerkende, nam zijnen hoed, zwaaide dien in de lucht en riep: „Leve de prins van *Oranje!*" Deze kreet werd door duizenden strijders, die onder hem dienden, herhaald. De generaal deed de geweren vellen, de kavallerie

versneld aanrukken, en gaf bevel, dat de infanterie, zou storm loopen, om te overwinnen of te sterven. Nu was er geen ander middel van zelfbehoud, dan onverschrokkene dapperheid. Het eigenbelang werkte van beide zijden met ontoombare woede, doch wij streden voor de heilige zaak.

(pag. 227—228)

Sauve qui peut was de vlugtkreet onzer vijanden. Onze kavallerie en die der Pruisen zat hen verschrikkelijk achterna. De soldaten waren niet te betoomen, en tot laat in den nacht vierden zij hunne woede nog bot, en verwden het aardrijk met het bloed van hen, die gansch *Europa* in bloed en in tranen hadden doen baden. Nu steeg hier en daar het vreugdegejuich op: „Triomph! wij hebben overwonnen!" hoorde men alom.

(pag. 229)

De restauratie

Ik begreep wel, dat de geheimen der kabinetten van *Europa* veel tot de omwentelingen bijdroegen, maar kon den vinger eener wijze Voorzienigheid niet miskennen. Orde, die in het heelal heerscht, heerschte ook in het treurblij-eindspel der omwentelingen, die *Europa* beroerd, ja! ook andere werelddelen geschokt hadden. *Frankrijks* wettige vorst keerde terug, ook die van *Holland,* en de Korsikaan, de eilander, werd, zoo als men toen reeds sprak, weder naar een eiland verbannen. *Europa's* gelukzon steeg weder onbewolkt ter kimmen, even als de lentezon op een' schoonen morgen, na een' stormachtigen en stikduisteren nacht. Ik werd door verschillende overdenkingen en gevoelens bestormd; doch begrijpende, dat mij zulks als krijgsman niet voegde, liet ik mijne overpeinzingen varen.

(pag. 235—236)

De dank (Frankrijk)

Ik had het geluk bij eenen ijverigen koningsgezinde gehuisvest te zijn, welke, zoo als hij zeide, duizend levens voor LODEWIJK XVIII veil had. Tranen van gevoel en dankbaarheid glinsterden in zijne oogen. Hij noemde ons zijne redders, zijne weldoeners. Alle deuren moesten open. Geene kamer werd gesloten gelaten. Wij moesten de beste kiezen, en alles bood hij ons tegelijk aan, om te eten en te drinken. Vrouw, kinderen en bedienden wedijverden, om ons te bedienen. De honden en katten vlogen rond, zonder te begrijpen wat er omging. (.....). Eindelijk kwamen wij tot

bedaren, en na de hartelijkste uitboezemingen, zetten wij ons neder, en besproeiden onze gesprekken zoo overvloedig met geurige wijnen, dat wij des nachts een geheel nieuw regeringsstelsel voor *Europa* ontwierpen, met verwerping van al wat tot dus ver gevolgd was. De gouden eeuw lachte ons toe en de menschen schenen engelen te zijn. Eindelijk konden wij elkander niet meer onderscheiden, en begaven ons met moeite ter rust.

(pag. 248—249)

(De Nederlanden)

Des anderen daags marscheerden wij van *Rijssel* naar *Baisieu,* het eerste dorp der *Nederlanden.* Het zal niemand vreemd voorkomen, dat, toen ik de grenzen mijns vaderlands betrad, mij het hart in den boezem bonsde. Verhevene en aangename aandoeningen doorstroomde mijne ziel. Als overwinnaar trad ik het land der Batavieren en Belgen binnen, en het scheen mij toe, hunne schimmen geen oneer te hebben aangedaan. (.....). De dorpelingen riepen met geestdrift toen wij aankwamen: *„Vive le prince d' Orange! Vivent nos braves guerriers!"* En ik moet, tot mijn leedwezen bekennen, dat hun uitroep welmeenender was, dan de koude pligtplegende dankbetuigingen, die wij naderhand in de steden ontvingen.

(pag. 252—253)

Het was te *Mechelen,* dat ik mijn huisheer den kost moest betalen, welken ik in een half etmaal genuttigd had. Dit was reeds een begin der vaderlandsliefde en dankerkentnis aan de redders der *Nederlanden.*

(pag. 254)

Uit: *Verschillende Reizen en Lotgevallen van S. Roorda van Eysinga,* in leven predikant en schoolopziener te Batavia, lid van het Bataviaasch Genootschap, secretaris van het hoofdbestuur van het Bijbelgenootschap in Nederlandsch Indië, en visitator der Kerken van Makassar en Moluksche eilanden;
mitsgaders die van deszelfs zoon P. P. Roorda van Eysinga, voormaals belast met het departement van Inlandsche Zaken op Java, thans, als secretaris der Residentie Bantam, met verlof in Nederland.
Uitgegeven door laatstgemelden.
(Tweede deel; Johannes van der Hey en Zoon, Amsterdam, MDCCCXXXI).

Alleen de titels zijn niet van de schrijver afkomstig.

Th. van Tijn

DE „RECHTSORDE VAN DE ARBEID" (SIC!) IN GEVAAR

Dezelfden die ons al jarenlang vertelden dat er geen klassenstrijd meer bestaat; – dat door de groeiende rechtsorde van de arbeid en de toenemende overheidsinvloed in het maatschappelijk leven niet meer gesproken kan worden van een kapitalistische samenleving; – dat de arbeiders via het „ingroeien" van hun organisaties „in de maatschappij" erkende partners waren geworden in een nieuw maatschappelijk bestel; – dat alleen revolutionairen-van-eergisteren nog over klassenstrijd praatten, maar dat een modern mens met een visie op de toekomst allang met zulke negentiende-eeuwse dogma's heeft afgerekend; – diezelfde lieden schrijven nu in grote eenstemmigheid en met weinig fantasie als maar stukken over „het loonfront". Dat is een bij uitstek militaire term, die twee vijandelijke en tegenover elkaar in stelling liggende legermachten veronderstelt. Toch klassenstrijd?

Ja, op een speciale bijeenkomst van de Katholieke Arbeiders Beweging (K.A.B.) vertelt ons één van de kopstukken, kennelijk teleurgesteld bij de ontdekking dat de boze bestaat, dat de arbeid nog steeds koopwaar is. Oude dogmatici (zo duidt men geen orthodoxe gelovigen aan, maar uitsluitend onbekeerde Marxisten) zouden hierop aanmerken, dat de goede man bedoelde te spreken over de arbeidskracht. Maar wij vergeven deze terminologische onnauwkeurigheid in dit geval graag, om liever op een ander punt in te gaan.

Als de arbeidskracht koopwaar is, dan vereist het goede koopmansgebruik dat diegenen, die er door de eigenaars van het goed mee belast zijn de waar op de markt te brengen, proberen een zo hoog mogelijke prijs te bedingen. In deze eenvoudige plicht zijn de besturen der erkende vakbonden al sinds jaren jammerlijk tekort

geschoten. Zij zeiden dat er een nieuw maatschappelijk bestel was (of aan het groeien was), waarvoor zij verantwoordelijkheid droegen; die probeerden zij aan de arbeiders, hun principalen, te verkopen.

Nu was er inderdaad, niet op economisch maar wel op sociaal gebied, met hun actieve medewerking een heel nieuw stelsel geboren, al in 1944–1945. Men noemt dit wel de „rechtsorde van de arbeid". De loonhoogte en de vaststelling der overige arbeidsvoorwaarden werden overheidszaak. Collectieve arbeidscontracten en andere bindende loonregelingen moesten worden „getoetst" volgens overheidsrichtlijnen; in dit verband kreeg het College van Rijksbemiddelaars verordenende bevoegdheid. De clou van de hele zaak was, dat de zo vastgestelde lonen maxima waren, dat het betalen van meer loon dan volgens die „contracten" was toegestaan, strafbaar werd. Daarmee was ook in de practijk het stakingsrecht van de baan, althans voor de organisaties. Tegenover „wilde" stakingen bleef men meestal (maar niet altijd) juridisch tolerant, op voorwaarde dat de staking verloren werd. De richtlijnen volgens welke „getoetst" moest worden, de zogenaamde „spelregels", wisselden in de loop der jaren naar de „norm", maar werden onveranderlijk op één gedachte gebaseerd: dat de economie alles kon dragen behalve een flinke verhoging van het loonpeil. De lonen werden de sluitpost van alle macro-economische schattingen, al te pedant berekeningen genoemd.

Echter werkten de economische wetten door. Wat de arbeiders (pardon, de werknemers) minder kregen, kregen de kapitalisten (pardon, de werkgevers en de kapitaalverschaffers) méér. Zodat de Nederlandse economie, na een aantal jaren van internationale hoogconjunctuur, uit haar voegen barstte door internationale orders en steeds meer industriële investeringen. Terwijl de officiële politiek – althans volgens vakbondsbestuurders – beheerst werd door de zorg voor de investeringen, in verband met het scheppen van.... nee, niet van winsten, maar van werkgelegenheid voor onze snel groeiende beroepsbevolking, kreeg men investeringen teveel en kwam men handen tekort.

Het stelsel kon gehandhaafd worden, zolang de arbeiders die het niet wilden nemen een gesloten front van ondernemers, regeerders en erkende vakbondsbestuurders tegenover zich vonden. Het zag ernaar uit, dat eind 1958 een breuk in dit eenheidsfront was gekomen: toen was het N.V.V. niet te vinden voor een nieuwe bestedingsbeperking (de vorige had het aantal contributie-betalende leden sterk doen verminderen) en als gevolg daarvan was er voor de burgerlijke politici geen reden meer om de P.v.d.A. in de regering te houden.

Maar het stelsel werd gedurende de gehele regeringsperiode van De Quay gered, doordat de vakverenigingsleiders voortgingen jaarlijks een accoord met de regering en de werkgevers te sluiten, waarin de toelaatbare loonsverhoging voor het volgende jaar op basis van „officiële berekeningen" werd vastgesteld. De taak der afzonderlijke bondsbesturen bleef wat ze al sinds 1945 was; dat was niet de arbeiders van hun bedrijfstak te leiden in de strijd voor verbetering van hun levenspeil, dat was niet harde contract-onderhandelingen te voeren, maar de arbeiders te bewijzen dat er bijna niets te onderhandelen viel, omdat al op hoger niveau was vastgesteld hoever men mocht gaan. Zij streden niet tegen de ondernemers, maar tegen de arbeiders. Het toppunt was de overeenkomst die eind 1962 gesloten werd, waarbij de toelaatbare gemiddelde loonsverhoging voor het volgende jaar op 2,7 pct. werd gesteld. En dat nog wel vlak vóór het verkiezingsjaar 1963, toen – omdat eens in de vier jaar iets van volkssoevereiniteit blijkt – de burgerlijke partijleiders en dus de regering-De Quay gemakkelijk tot concessies te bewegen geweest zouden zijn.

Waarom die voortzetting van de oude politiek, ook nadat de P.v.d.A. uit de regering geworpen was? Er is maar één verklaring voor: de bestuurders der erkende vakbonden vreesden dat zij anders genoodzaakt zouden zijn klassenstrijd te voeren. Zij vreesden dat ze de alsdan opgewekte geesten niet meer zouden kunnen beheersen. Volgens hun manier van zeggen: de „rechtsorde van de arbeid" zou in gevaar komen.

Maar het eenheidsfront van economische, politieke en organisatiemachthebbers is toch gebroken, zij het niet in 1959 of daaromtrent, maar pas in 1963. Het „gebrek aan discipline" zit bij.... de ondernemers, die barsten in de orders maar die deze niet kunnen uitvoeren bij gebrek aan arbeidskrachten en die elkaar op de arbeidsmarkt zijn gaan overbieden. We zijn in de afgelopen paar maanden getuige geweest van een hoogst komieke verontwaardiging van vakbondsbestuurders tegen ondernemers, die „zo maar" meer gingen betalen dan in de contracten stond en daarmee hún positie ondermijnden („zo maar" was natuurlijk niet „zó maar": dat was het gevolg van het weglopen van arbeiders uit bedrijven die geen „zwarte lonen" betaalden en tenslotte ook van zogenaamde „wilde" acties).

Het voorlopige einde van deze episode is, dat de vakbeweging zelf ging ijveren voor een „forse loonsverhoging", teneinde niet geheel gepasseerd te worden. Men kent de overeenstemming: tweemaal 5 pct. en nog het een en ander. Het uitgesproken doel van ondernemers-, arbeiders- en regeringsvertegenwoordigers bij dit alles is, naar hun eigen zeggen, de zaken weer in de hand te krijgen. Onder „de zaken" dient men hier de arbeiders te verstaan, die de indruk moeten krijgen dat de bestuurders van hun bonden het vertrouwen waard zijn en dat het onderste uit de kan is gehaald. Tevens wordt als doel van de „operatie" aangegeven, de loonpolitiek te redden als instrument van economische politiek, met andere woorden: na afloop van de operatie op de oude wijze verder te gaan.

Of dat zal gelukken? Er zijn tekenen die erop wijzen, dat het niet zal gelukken. Vooral één hoogst belangrijk verschijnsel dient hier gesignaleerd: de enorme opkomst der arbeiders op de ledenvergaderingen der vakbonden. Zij willen niet langer object van loonpolitiek zijn, maar deze medebepalen. Op die vergaderingen, ten minste op die van verschillende vakbondsafdelingen in de hoofdstad, blijkt niet alleen dat het „vertrouwen tussen leiding en leden" niet hersteld is, maar dat de leden een grote verbittering met zich meedragen en nu ook uiten. Zij hebben zo hun eigen wensen. Ook zij willen

de zaken in de hand nemen, maar bedoelen daarmee dat de vakbonden opnieuw hun instrumenten in de sociale strijd moeten worden. En zij hebben hun eigen opvatting aangaande het middel, om aan de „vertrouwenscrisis" een einde te maken. Dat is: een andere leiding kiezen. De „rechtsorde van de arbeid" (d.w.z. de loonbeheersing) is inderdaad in gevaar!

Het ziet er dus voorlopig niet naar uit, dat de „loonoperatie" het effect sorteert, dat de regering en „het bedrijfsleven" ervan hopen. Wat zal de politieke uitwerking van dit alles zijn? In de eerste plaats mag men rekenen op een versterking van de Partij van de Arbeid, doordat deze alle andere partijen tegenover zich vond bij het bestrijden van de paniekerige maatregelen, die de regering aankondigde (onder andere de huurverhoging). Maar de regering kan zich nog wel wat veroorloven, omdat verkiezingen nog veraf zijn. Ten tweede wordt de kans groter, dat de P.v.d.A. opnieuw in de regering wordt opgenomen, niet alleen (en zelfs niet voornamelijk) door de versterking die bij volgende verkiezingen zou kunnen blijken, maar vooral omdat dit het meest geschikte middel voor de ondernemersklasse zou kunnen zijn, om de arbeidsvrede te herstellen. Dat zou bij toenemende klassenstrijd, ook tussentijds, d.w.z. zonder verkiezingen, kunnen gebeuren.

Want dat is het lot der ondogmatische mensen-met-een-visie-op-de-toekomst, die de P.v.d.A. leiden: dat zij krampachtig vasthoudende aan de „verantwoordelijkheid" slechts verloren, om opnieuw te kunnen winnen wanneer datgene gebeurt, wat zij altijd hebben afgekeurd en trachtten te verhinderen: een opleving van de klassenstrijd. Zelfs de P.v.d.A. kan zich niet onttrekken aan de sociale gebondenheid van elke organisatie in een klassenmaatschappij, ook al ontkent zij deze. Maar mocht ze inderdaad winnen of weer in de regering komen, dan heeft ze dat in geen geval te danken aan de visie van haar leiders.

10 november.

Roger Serras

BEZWERING

1

wanneer de drank van vergetelheid
harde stenen in wolken verbergt

de ontoegankelijke bergen

omdat wij snijden in de rots
onze totemwoorden dat wij al zijn

diep beneden janken de honden

2

maar soms bekruipt ons de lust
trilt het ademhaar in onze ijle longen

wij begeven naar beneden

onze lawine bedreigt de stad
onze stappen achterhalen wij nooit meer

dan in die nieuwe illusie
dit opstijgen boven de golven

3

wij bevelen deze nieuwe geboorte aan

maar vergeten nooit de vroegere levens
in ieder leven blaffen de oude stemmen
ons aan

als waren wij onoverkomelijk

wij leven de roep van de trekvogels mee
maar zijn aan deze aarde gebonden

Adri Laan

KLEINE REIS

Meer is er dus niet. Wat er restte lag achter hem: een vervaagde serie gebeurtenissen waarvan alleen een natrillend besef van opwinding nog even voelbaar bleef. Samen vormden ze een kleine hand, die vluchtig zijn hersenvlies beroerde. Hij voelde zijn mondhoeken wegzakken in de huidplooi, die daarvoor altijd bestemd was geweest. Zo werd de enige glimlach gevormd, die nog bij hem paste – een beetje star en verbaasd. In de kamer met het afgescheurde behang bleven zijn ogen gehecht aan de dovende glinstering in de holte van zijn hand. Als een kat kromde zich zijn eigen rug over hem; een laatste bescherming en een definitieve aanval tegelijk. Op dat moment doken de vouwen bij zijn mondhoeken nog dieper weg en kreeg hij helemaal het gezicht, dat bij hem hoorde, dat onherroepelijk van hemzelf was, verschillend van alle andere gezichten door enkele nog naglanzende belevenissen, maar overigens niet te onderscheiden van miljoenen en miljoenen oude gezichten, die lege wanden hebben gezien of nog zullen zien. De paar belevenissen verwazigen hulpeloos.

De trein was toen gloeiend, van buiten, maar ook van binnen, zinderend onder de zon. Grootvader duwde hem de steile treedjes op, de coupé binnen en gaf hem daarna het koffertje aan. Het halve dorp was uitgelopen en verdrong zich om de nieuwe locomotief, die hier voor het eerst passeerde. Pas toen het hijgend mechanisme dampwolken in de lucht spuwde greep grootvader gehaast in zijn wijde jaszak en reikte hij hem de papieren aan. „Verlies ze niet!" Opa's ogen stonden nu vinnig ingesteld. „Je haalt het vast wel."

Er was een lijstje bij met stationsnamen – daar moest hij overstappen. Opa knikte goedkeurend toen hij de papieren diep in zijn broekzak stopte. De coupédeur

werd dichtgesmeten, de locomotief trok aan; de venijnige ogen van opa werden troebel in het kleiner wordende gezicht, maar misschien kwam dat door de neerslaande dampwolken, die de dunne, verdwijnende gestalte omrankten.

Aan de officier met de imponerende sabel en met de grote blonde vrouw aan zijn zij vertelde hij als doel van zijn reis een station halverwege het lijstje van opa. Want opa had gewaarschuwd tegen nieuwsgierige uitvragers. 's Avonds reden ze al door de bergen en terwijl de koelere wind door het open raam hun haren opwaaide en de officier in zijn hoek snurkte, trok de grote grote dame hem met zacht geweld tegen zich aan. Ze streelde hem op vele plaatsen en hij probeerde het stokken van zijn adem te verdoezelen in de holte van haar hals, half menende, dat haar parfum door zijn opengesperde neusgaten heen de zoetheid in zijn lichaam veroorzaakte, tot zijn warme hoofd slapend op haar schoot zakte.

Van de pope, die verderop met hem reisde, was hij bang, zichzelf daarom verachtend. Hij bloosde, toen hij de boeken van het Oude Testament moest opzeggen, daar gedachtig aan opa's lessen aarzelend aan begon, maar haken bleef bij Jozua al en tenslotte ondanks voorzeggen niet eens op Ezechiël kon komen. Hij revancheerde zich door de lijst van stations – tot halverwege! – op te zeggen. Dat ging hem goed af, omdat hij de namen de dagen tevoren uit vrees voor verdwaling uit het hoofd had geleerd. De pope glimlachte aanvankelijk, maar fronste daarna het voorhoofd. Hij liet hem de reeks herhalen, met halfgeloken ogen meeknikkend bij elke naam, maar aan het slot met beslistheid het hoofd schuddend. Met reistabellen, die hij op zijn soutane uitspreidde, bewees hij de ondoelmatigheid van het reisplan. Hij ontwierp een aanzienlijk kortere route, die bovendien door een fraaier landschap zou voeren en noteerde die op een stuk papier. Tussen elke stationsnaam liet de pope veel ruimte over. Die vulde hij naderhand met korte gebeden op, te zeggen na iedere dag reizen.

Navolgende wat de pope hem had voorgeschreven

belandde hij op het afgelegen station, waar hij dagen moest wachten op aansluiting en meer aan voedsel en onderdak moest uitgeven dan verantwoord was. Daar ontfermde zich de berggids over hem. „Stel je gerust", zei hij. „Ik zal je de holen van de beren en de gletschers laten zien". Hij bekeek het gewelfde bergland maar terloops, zichzelf voorrekenend hoe veel tijd hij hier verloor. Toch was daar ook die kleine beek, die nu nog fris door zijn geheugen stroomt en zijn pols herinnert zich de indringende kou van het bruisende water.

Nog steeds was de hervatte reis een zeldzaam avontuur, met de vele stopplaatsen alleen maar als hinderlijke oponthouden. Een keer meer kwam hij tot de ontdekking verkeerd uit te zijn gekomen, nu door de inlichtingen van een imponerend man, die hem ideaal voorkwam als instructeur. Zoveel flair, zo'n meeslepend, dwingend taalgebruik, zo'n verfrissende hekel aan uitgestippelde routes als deze man tentoonspreidde, had hij voor onbestaanbaar gehouden. De man veranderde met enkele zinnen het achter hen liggende landschap in woestijnen en er gloorde, in zijn nabijheid, elke dag weer achter de horizon een gigantisch park, door mensenhanden gegroepeerd, zo, dat het er heerlijk leven moest zijn. In elke lijnrechte houtwal die ze tegenkwamen werd hem een voorbode gewezen van dit land. Spoedig nam hij deze beschrijvingskunst over. Ze deelden hun mondvoorraad en stonden soms uren schouder aan schouder naar de einder te kijken. De man hielp hem bij de eerste strenge controle, waarbij de beambten geen genoegen namen met zijn halve reisplan. Hij voelde teleurstelling, toen de man zijn welsprekendheid moeiteloos aanwendde om de beambten om de tuin te leiden, maar was daarna al gauw verheugd over die geslaagde, opportune arglistigheid. Maar ze kwamen terecht in een treindeel, dat overladen was met mensen van velerlei slag, die tevreden mopperden over het gebrek aan snelheid. Ze gingen in een richting, die slechts ternauwernood niet de verkeerde genoemd kon worden. Het menselijk contact werd hier lijfelijk en hij verloor de man uit het oog. Maar zij was er toen al geruime tijd. Hij ervoer het als een hinderlijk verraad, dat

hij de man niet opspoorde, maar met haar duurde het reizen toch maar kort, omdat hun hartslag en hun gezamenlijke bewegingen vanzelfsprekend samenvielen met het ritme van de wielen over de rails en ze de vele anderen zodoende gemakkelijk konden vergeten. Lang reisden ze samen en ze streelden de gedachte, dat het getweeën beleven alles intensiveerde. Heel veel later zagen ze de man nog eenmaal terug. Een levend bewijs voor hun gelijk, een gebogen figuur op een bank, turend naar hen, die onherroepelijk voorbij gingen. Nog een levend bewijs was het jongetje, dat al rondliep, erg op haar leek en moedig zijn schrik verborg achter klaterende uitroepen, toen zijn hand losgelaten werd. Vele stations verder verloor hij haar gezelschap, verloor hij haar ogen, waarin hij zijn eigen wisselende stemmingen aflezen kon. Zoals oude boeren de hemel aflezen naar het weer. Met dit verschil, dat de boeren het niet voor het zeggen hebben of de hemel bij het opkijken stralen zal of befloerst zal zijn en dat hij zelf kon bepalen of haar ogen blij waren of niet. Het doel van zijn reis was hij in haar nabijzijn vaak vergeten, hoewel hij in het proeven van dit onmiddellijke geluk altijd een bijsmaak van een tekort aan heldhaftigheid had menen te bespeuren. Wat verbaasd zag hij nu, dat hij onverwacht ver gevorderd was. Het moest van hieraf mogelijk zijn dichtbij de beoogde grens te komen en die vervolgens langs ongebaande wegen te overschrijden. Het besef, dat die gedachte nooit geheel was gedoofd, stimuleerde hem de reis nu tot het einde toe waar te maken, niet alleen voor zichzelf maar ook voor zijn grootvader. „Je haalt het vast wel".

Er waren geen wegwijzers, er waren in dit gebied zelfs geen wegen. Er waren alleen verwarrende, onontgonnen wildernissen. Er was niemand om aanwijzingen te geven en wie hij tevoren aansprak omdat ze de faam hadden er veel te hebben vertoefd, bleken slechts de omtrek vaag verkend te hebben. Eenmaal binnen het gebied ontbrak zelfs de aanwijzing of hij de grens al gepasseerd was of niet. Hij trok in den blinde door, verbeten eerst, uiterst moeizaam ten laatste, toen hem alle gevoel voor richting ontviel en hij zich voortbe-

woog met maar zo nu en dan een oplichtende herinnering aan het doel, dat hem voor ogen had gestaan. Het landschap werd kleurloos en zijn adem voerde onvoldoende zuurstof mee om alles nog te kunnen beseffen. Zeer grauw was het huis, dat hij schimmig binnendrong.

Dus dat was het. Meer niet.

Wat er restte ligt achter hem: een vervaagde reeks gebeurtenissen, waarvan alleen een natrillend besef van opwinding voelbaar blijft. Nog even. Achter hem bedreigt een lege portretlijst zijn gebogen rug.

Reinout Vreijling

Ik droomde deze nacht dat het weer oorlog was.
Ik dwaalde door een stad, die rustte onder 't gouden
avondlicht, langs havens, kaden, waar vertrouwde
binnenschepen meerden. Zorgeloos fluitend las

ik de in een vreemde taal gestelde borden.
Verder lopend zonder op de weg te letten
kwam ik in een met spaanse ruiters afgezette
straat: hier begon 't ghetto van een nieuwe orde.

Vredig hing ook hier de zon in groene bomen.
Er liepen mensen rond met gele sterren.
't Was de tijd dat zij naar buiten mochten komen.
Ik belde aan bij een grauwe woonkazerne

en zag hoe even de gordijnen openschoven.
In 't trappenhuis stonden de koffers klaar.
Angstig sloop een kind met donker-warrig haar
met een pop en nachtgoed in de hand naar boven.

Het wilde thuis, niet ergens anders slapen,
al kwamen zij vannacht ook allen halen.

J. C. van Schagen

DROOM

I

ik ga een trap af
het is een steile stenen trap
ze gaat recht naar beneden
daar in de diepte is een landschap
misschien ook een zee
het is erg dampig
je ziet maar zo af en toe wat van daar beneden
het moet een eiland zijn
Capri misschien?
eigenlijk ga ik in de wolken
eigenlijk is het ook wel griezelig hoog
je moet maar niet te veel op zij kijken
je moet liever maar helemaal niet erg kijken
zo even waren er nog ijzeren leuningen
maar dat is ook al opgehouden
wat heeft me hier gelokt?
het is gek zo hoog en open als ik ga
en die trap zo steil en die treden smaller en smaller
het is bijna vallen wat ik doende ben
het is meer vallen dan afdalen
en ophouden kan allang niet meer
als er nu maar eens een eind aan kwam
maar het is of ik even hoog in de hoogte blijf
en die diepte blijft even griezelig diep in de diepte
ik wil met mijn voeten op den grond
ik wil grond voelen ik wil grond – mijn God
is dat dan wéér die verdomde tredmolen soms
maar nu dan in een sarcastisch reverse?
Hai! zegt de duivel naast me, als je het soms negatief wil.

Goed dan ik heb mijn les weer geleerd
hoe was het ook weer?
er is geen klimmen
er is geen peilen
er is alleen pas op de plaats

en wat dan nòg?

II

's nachts ga ik altijd een reisje maken
er is dan veel moeilijks met kaartjes
dikwijls heb ik niet genoeg geld bij me
of de loketmeneer is ergens anders
hij heeft het te druk om op me te kunnen letten
of hij moet eerst een trein weghelpen – mijn trein
misschien wel
soms ook verstaat hij me niet
of hij heeft geen geld om terug te geven
of hij wil niet zeggen wat het kaartje kost
meestal hindert dat allemaal niet zo verschrikkelijk
ik kom toch wel op het perron
en meestal ben ik toch veel te vroeg
meestal dwaal ik zomaar wat
over lange eindeloos lange perrons dwaal ik
naar treinen die op vertrek staan
maar nog niet zo dadelijk
ergens moet de mijne staan
maar meestal is hij er nog niet
er is ook wel sissen van locomotieven
maar als je gaat kijken zijn ze er niet meer
reizigers zijn er meestal ook niet
behalve als ik wil instappen
maar dat kan dan niet omdat alles vol is
dan is alles bezet met vage zwartbruine poppen
zwijgende schimmen schablonen zonder gezicht
ze dringen me weg
ik kan er echt niet meer bij
maar als regel is het niet erg levendig op mijn stations
soms staat er een trein aan 't eind van een eindeloos perron
als je hem bereikt hem hijgende bereikt
dan wordt hij juist uitgerangeerd
omdat de machinist zich bedacht heeft
of de chef
en je moet bij informaties wezen maar dat is nergens
meestal is de trein er nog helemaal niet
omdat hij juist vertrokken is en er niets anders op zit
dan op de volgende te wachten
die niet komt
misschien zijn er wel nooit treinen die vertrekken
van mijn perrons
vertrekken heb ik nog nooit gedaan

vannacht was het loket weer erg ingewikkeld
er was een juffrouw die beslist wilde weten
wat ik in Utrecht wilde gaan doen
ze had zóveel verschillende tarieven daar was 't voor nodig
dat ze alles van me wist
eerder kon ze onmogelijk zeggen wat ik betalen moest
maar ik laat me niet neppen
ik heb toen maar een klein landgoed gekocht
onder de rook van misjpot
het lijkt wel een woord uit de synagoge weet ik veel
maar ik woon er niet
ik heb nog nooit ergens gewoond
omdat ik altijd direkt vertrekken moet
maar ik vertrek nooit
en ik ben nog nooit ergens aangekomen
ik zoek alleen maar, langs perrons

III

weet jij wat dat is?
alles vloeit me onder de vingers weg
er is alleen nog maar een vloeien
dat niet van vervloeien ophoudt
is dat bij jou ook zo?
er zit zelfs geen eb en vloed in
het vloeit maar van vervloeien in vervloeien vloeiende
soms wil ik wel eens stil staan
om eens even te rusten en wat vast te houden
je wil waarachtig toch wel eens wat zièn
maar het gaat niet
omdat ik elk ogenblik mee vervloeiende ben
ik vervloei voor mijn ogen
mijn woorden vervloeien onder de pen weg
en ik wil heus niet liegen
maar als ik geschreven heb is het allang weer anders
vloeiende is het allemaal echt waar
vloeiende zijn alle dingen waar
maar zodra je stil houdt beginnen ze te liegen
wezende ben ik ook wel waar
maar zodra spreek ik of ik lieg
het is beter maar niet naar me te luisteren

wat ik vind wie ik ben
och wie geeft daar wat om
wat gaat het een ander aan als het toch maar alles gelogen is

alles is immers altijd gelogen
hoe juist hoe dom hoe rustig
wie anderman is wat anderman vindt
dat gaat me allemaal eindeloos aan
want er is niets dat ik niet ben
want er is niemand die ik niet ben
hoe juist hoe dom hoe onrustig

Jimmie zegt wat heb je toch veel woorden
maar zo is het niet ik heb niets in voorraad
ze komen eenvoudig als ik ze nodig heb
misschien heb ik er een beetje veel nodig soms
omdat ik bijziende ben en omdat alles zo fijn verdeeld is
en ik moet dat maar allemaal zien
omdat ik een soort microscoop ben en omdat er zoveel deeltjes wemelen
elk atoom heeft zwermen woorden nodig
het is niet voor niets een sterrenstelsel
en het is er eigenlijk helemaal niet
hoe zou je dan niet een boel woorden nodig hebben
als je goed oplet
misschien moest Jimmie maar zeggen: waarom let je zo vermoeiend eindeloos op?

O Jimmie omdat het me allemaal zo eindeloos vermoeiend aangaat
omdat er overal treinen wegrijden elk moment
elk moment rijden er overal treinen weg
van millioenen en millioenen perrons rijden er treinen weg
en ze komen niet weer terug, Jimmie, ze komen nooit weer terug
heb jij de mijne soms gezien?

Ter correctie: De schrijver van het artikel „De mammoetwet en het openbaar onderwijs" (november-nummer) was *W. J. Jong*, niet: de Jong.

Anthonie Donker

BIJ ENKELE BUNDELS VAN A. ROLAND HOLST

Van de dichters die geregeld publiceren placht Nijhoff te zeggen, dat zij aan het woord zijn. Van enkelen die men tot de oudsten in ons land rekent zoals Keuls en A. Roland Holst mag dit ook thans gelden. De laatst genoemde heeft in enkele jaren tijds tot drie maal een, zij het dan niet omvangrijke bundel uitgegeven, achtereenvolgens *In Gevaar, Omtrent de grens* en *Onder koude wolken* (Bert Bakker, Den Haag, 1962). De laatste een kleine maar ontegenzeglijk een sterke bundel. De titel duidt aan, dat deze poëzie in de gedachtensfeer van de ouderdom is geschreven. Maar dan met het ongewone karakter van geen terugblikkende bespiegeling of serene berusting maar van nog eenmaal en opnieuw een samenballen van gebleven krachten en onversaagd en onverholen rekenschap geven. Roland Holst is met de jaren eigenlijk en verwonderlijkerwijze meer en meer een vitalistisch dichter geworden, zich beroepend op opgebroken en onverdeelde krachten van het natuurlijke leven. Hij zet in op het hoogspel van intens leven en is en wil op zijn wijze als dichter de uitdrukking van wat eenmaal Marsman verlangde te zijn, maar bij deze laatste was dat vitalisme er meer omwille van een te overwinnen doodsvrees en in toenemende mate overgaand in een contemplatieve vergeestelijking.

Ook Roland Holst heeft wel altijd zich rekenschap gegeven van het laat leven in een oude, onttakelde en ontluisterde wereld, maar hier en ditmaal is er vooral sprake van een afrekening, koel, vast en hard, van een ouderdom die tot het laatst intens en ten volle leven wil zijn. Een heldere ouderdom, waarvoor het woord koud niet alleen de dreigende kracht heeft van een nabij winters einde in een levensseizoen „onder koude wolken" maar ook de klare en sterkende kracht verzinnebeeldt van het element dat door dichters meermalen het beste ter wereld is genoemd, het water, het koele heldere: voor hem de sterkende levensstraal die met het oorspronkelijke en aanvankelijke in aanraking brengt, met dageraad, met oerkracht en met beweging, dat hem stromend maakt en deel van of opgenomen in wat het eerste, het onvertroebelde, het oorspronkelijke ter wereld is, het element dat hem krachtig maakt

en weer in een bedachtzaam of bedenkelijk geworden wereld tot wat hem het meest begerenswaardig voorkomt, het eervolst of het minst vernederend, de nederlagen en de hinderlagen van het verzwakte sociale of individuele bestaan te boven komend door te **zijn** of weer te worden „een geest van vlees".

Tegelijkertijd maakt hij zich, tenvolle gericht op een letterlijk volhouden van leven, omtrent de natuurlijke aanspraken van de ouderdom en zijn aantocht niets wijs. Verzen als Ouderdom en het derde Tweegesprek spreken daar onbevangen over en schijnbaar zonder moeite, in elk geval zonder vrees, zeker zonder spoor van verdoezeling.

Hem is de dood een sneeuwval, van eeuwige sneeuw die het vergankelijke, vergaande leven overdekt en inbedt in zijn laatste onveranderlijke koude. Dood en sneeuw zijn voor hem nauw verbonden, het spreekt uit het zeer treffende gedicht Laatste weerzien met Gerrit Achterberg:

Toen ik, zo vlakbij onder glas,
zijn onbereikbaar hoofd zag, was
het mij of ik dit al een keer
gezien had, maar ik wist niet meer
waar of wanneer.

Maar later, in de trein alleen,
viel het mij in: een jaar geleên
schoof ik, in alle vroegte zacht
het gordijn open, en ik zag
dat het gesneeuwd had in de nacht.

Er is een gegeven dat deze beide zo fundamenteel verschillende dichters gemeen hebben, dat is de blijvende verbintenis met een gestorvene, een vrouw zo sterk herdacht dat haar terugkeer als het ware verwacht wordt. In deze bundel gewagen de verzen onder de titel Afwachtende van dit gespannen en niet aflatende gedenken, en het is hier weer de sneeuw, het doods inhullende element dat de verschillen van aards en on-aards, van leven en dood op aarde uitwist, waardoor de hoop op de verbinding met de gestorvene herleeft, het meest doodse seizoen opent de levensweg naar het gebied van de dood, en, wordt hem tijd gelaten, dan zal de dichter het geduld opbrengen van te wachten tot het weer sneeuwen gaat. Dan alleen kan zij zonder gezien te worden terug komen naar een deur die bleef aanstaan, die hij nooit sloot.

Zich rekenschap gevend van wat nog waarde houdt als

men zich oog in oog aan de voorstellingen van het einde waagt en zich niets meer wijs maakt, blijft er weinig, maar er valt niet eens te zeggen bitter weinig, want het is zonder bitterheid dat hij vaststelt wat nog waarde houdt of het leven goedmaakt en rechtvaardigt. Het ene is reeds heen, het verlorene, het beste wat het leven ooit schonk en waarvan het gedenken het blijven waard maakt, het andere is de strijd waarin lijnrechte tegenspraak met de zin van het christelijk symbool dat hij afwijst en afbuigt, de mens geest in het vlees wordt, niet vergeestelijkt noch verlost, maar als geest eindelijk vrij tot in het vlees waarin hij steekt, tot in de huid die hij niet verlangt af te leggen zolang hij als sterveling aardebewoner mag heten. Maar om te zeggen wat van dat aardse en uit het vlees te zeggen valt, blijvend en onvergankelijk, is er een kans geschonken, Adam heeft de prijs voor het paradijs betaald met zijn vleselijkheid op aarde, maar daarin voortlevend als in een leeuwenkuil blijft hem de kans van hoger inzet om hoger spel, dat is de rekenschap afgelegd in de taal, dat is het bedwingen door zingen, dat is het lied dat de tijdelijkheid overwint en waardoor de oude Adam zich in de taal van de dichter steeds vernieuwt en verjongt tot Daniël. Zingend alleen, en in ruimere zin geldt dat niet voor dichters alleen, is het leven te boven te komen.

De dichter maakt zich niets wijs, de laatste overtuiging is immers zijn enig geloof, maar in het besef niets meer dan enig ander te zijn, behalve dan tegenover hen, de tallozen, die zich aan het leven zodanig hebben prijsgegeven dat zij zich verbeelden meer te zijn dan anderen en het ervoor houden dat zij zich verheffen terwijl zij bezwijken onder het gewicht van al 's wereld ballast waarvan zij zich niet kunnen ontdoen. Maar hij telt zich niet meer dan de simpelste, de dorpszot door God in het geheim genomen van het natuurlijkste dat sinds het kindzijn door ons vergeten werd is onwetend zijn bondgenoot geworden, de benijde die vrolijke wartaal prevelt, naar hem omziend kijkt hij zichzelf ten einde, en op aarde moegekeken breekt hij zijn lot met hem als brood met zijn God.

Het zijn laatste, bijna verloren wijsheden van de ouderdom, hier uitgesproken, een terugkeer willend tot uiterste eenvoud en natuurlijkheid, begerig met Adam geweest, simpel met de simpelste geworden, vrij als Daniël zich verheffend in de kuil. Het spreekt van een ouderdom die zich niet begoochelt, niet vraagt tegen de aanhoudende kou van een blijvende winter warmgestookt te worden maar die vrijer geworden, bij vroeger zelfs tot in de vorm van het

vers, ook in zijn taal niet strammer maar leniger van leden werd.

Dr. J. Weima: Psychologie van het antipapisme. Paul Brand, 1963.

Dit boek geeft stellig niet wat de titel belooft. De oorspronkelijke titel van dit in de handel gebrachte proefschrift was beter: Autoritaire persoonlijkheid en antipapisme. De eerste helft van dit boek behandelt het begrip „autoritaire persoonlijkheid", dat vooral naar voren is gekomen als uitkomst van het in de V.S. opgezette onderzoek naar het ontstaan van het antisemitisme.

De schrijver geeft een uitvoerig overzicht van de methode van dit onderzoek en van de resultaten waartoe het heeft geleid, waarbij duidelijk de samenhang kon worden aangetoond tussen antisemitisme en vijandigheid tegenover andere vergelijkbare groepen, de samenhang ook tussen antisemitisme en bepaalde meningen over andere verschijnselen.

Op deze wijze kon een schaal worden opgesteld waarop de mate van autoritaire persoonlijkheid kon worden aangegeven, ter verklaring van het antisemitisme en soortgelijke antigezindheden. Met dit psychologisch gezichtspunt verrijkt heeft dr. Weima, die zelf van gereformeerd katholiek is geworden, zich gewaagd aan een onderzoek van het antipapisme. Het komt mij voor dat hij in zekere zin gepredisponeerd was het verschijnsel van de autoritaire persoonlijkheid, welker structuur vooral gekenmerkt wordt door een „integrale en fanatieke afwijzing van al datgene wat afwijkt van de normen waaraan zij zich heeft geconformeerd", te verwachten bij zijn proefpersonen. Deze waren gereformeerd en de onderzoeker heeft prompt gevonden wat achter hun antipapisme school.

Heeft hij ons nu meer begrip bijgebracht van het antipapisme? Kan men van zulk een onderzoek, dat puur psychologisch is, veel verheldering van de kwestie verwachten zonder acht te slaan op historische, culturele, maatschappelijke en intellectuele motieven? Kan men op dergelijke wijze ook het antifascisme, anticommunisme of ook het anti-kolonialisme of anti-kapitalisme verhelderend benaderen? Wordt hiermee iets toegevoegd aan het al of niet gefundeerde of gerechtvaardigde van anti-gezindheden? Ik betwijfel het sterk of wij eigenlijk iets zijn opgeschoten met zulk een onderzoek. *O. N.*

INHOUD

Fr. de Jong Edz.: De oude tijden keren wederom 713
Christiaan Terpstra: Vaarwel aan Tudderen . . . 719
A. J. Vermeersch: 1813 en België 720
A. H. Wertheim–Gijse Weenink en *W. F. Wertheim:* Eertijds was de Pruis in 't land 730
Fr. de Jong Edz.: Daendels: tragiek of sensatie . . 750
T. H.: De Leeuw en de kater van Waterloo . . . 753
Th. van Tijn: De rechtsorde van de arbeid (sic!) in gevaar 758
Roger Serras: Bezwering 763
Adri Laan: Kleine reis 764
Reinout Vreijling: Ik droomde deze nacht dat het weer oorlog was.... 768
J. C. van Schagen: Droom 769
Anthonie Donker: Bij enkele bundels van A. Roland Holst . . . 773
O.N.: Ex libris 776

ONTVANGEN BOEKEN

Peter van Eeten - *Dichterlijk Labirint.* Polak en Van Gennep.
Sonja Pos - *Het efficiënte vergeten.* De Arbeiderspers.
Luchtspiegelingen van Belcampo. Kosmos.
Aya Zikken - *Geen wolf te zien.* De Arbeiderspers.
Bob den Uyl - *Vogels kijken.* Nijgh en van Ditmar.

In de serie poetisch erfdeel der Nederlanden van Uitgeverij Heideland:

Daan Boens - *Gedichten;* P. C. Boutens - *Altijd zing ik het zelfde lied,* Inleiding Dr. Karel de Clerck; Karel Jonckheere - *Grenzen van papier en pijn;* Michel van der Plas - *Mens geworden;* Arnold Sauwen - *Gedichten,* Inleiding Gerard Michiels; Bert Voeten - *Er gebeuren geen wonderen.*

Andere pockets van Uitgeverij Heideland:

J. van Ackere - *Wandelingen door de Italiaanse Renaissance;* Bert van Aerschot - *Bittere wijn;* Marc Callewaert - *Klein dagboek;* Johan Daisne - *De bioscopiumschuiver;* Luc Delafortre - *Pieter Daens;* Gaston Durnez - *Slalom;* Jos Ghysen en Louis Verbeeck - *De tweede „Muzen";* Robert Herberigs - *Pasterke Candeels;* Lambert Swerts - *Baltus;* F. Toussaint van Boelare - *De dode die zich niet verhing.*

André Gide - *Verhalend en essayistisch proza.* Serie Panthéon der Nobelprijswinnaars, Heideland.

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd, Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
  Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
  Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
  160 pag. en uitslaande illustratie *f 3,75/Bfr. 60*
- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 3,25/Bfr. 45.*

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Telefoon 05120-2641 — Giro 801077